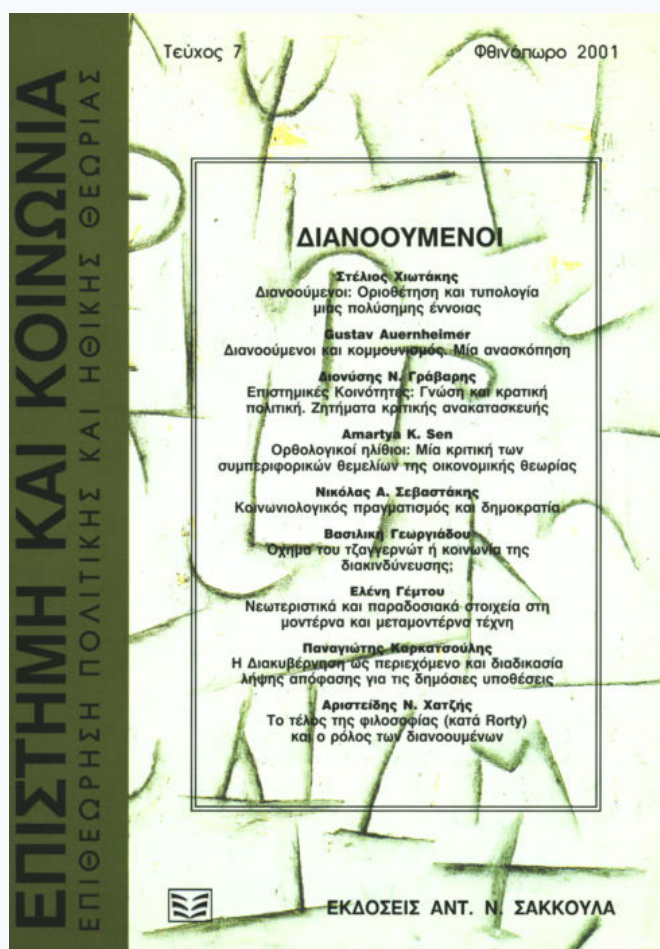

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 7 (2001)

Διανοούμενοι

Διανοούμενοι: οριοθέτηση και τυπολογία μιας πολύσημης έννοιας

Στέλιος Χιωτάκης

doi: [10.12681/sas.626](https://doi.org/10.12681/sas.626)

Copyright © 2015, Στέλιος Χιωτάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χιωτάκης Σ. (2015). Διανοούμενοι: οριοθέτηση και τυπολογία μιας πολύσημης έννοιας. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 7, 1–38. <https://doi.org/10.12681/sas.626>

Διανοούμενοι: Οριοθέτηση και τυπολογία μιας πολύσημης έννοιας

Στέλιος Χιωτάκης*

Στο κείμενο επιχειρείται η οριοθέτηση και η συγκρότηση μιας αρχικής τυπολογίας για το ρόλο των διανοουμένων μέσα από σημαντικούς σταθμούς της κοινωνικής τους ιστορίας και με οδηγό τις σχετικές επισημάνσεις και αναλύσεις κλασικών διανοητών και ειδικών. Στην παρούσα θεώρηση (που επιδιώκεται να μην είναι περιγραφική) διαφαίνεται η σημαντική συμβολή των διανοουμένων στην απομάγευση, την εκλογικευμένη νομιμοποίηση και την εξαντικειμενίκευση της εξουσίας, στη βάση σταθερών-οικουμενικών αρχών και κανόνων, ενώ συγχρόνως προσεγγίζεται ο ρόλος τους με απομυθοποιητική διάθεση. Από τη σκοπιά του ρόλου των διανοουμένων διακρίνουμε αφενός τον τύπο των αφομοιωμένων στο σύστημα λειτουργιών (Funktionärs) και αφετέρου τον τύπο των τυπικά και ουσιαστικά αρκετά ελεύθερων καινοτόμων-διανοουμένων. Όμως, όπως πίσω από την εικόνα του γραφειοκρατικού λειτουργού υπάρχουν κατεστημένοι μηχανισμοί εξουσίας, παρόμοια πίσω από αυτήν του σχετικά ελεύθερου διανοουμένου επισημαίνονται πολιτικές συγκρούσεις και διαφορετικές κοινωνικές τάσεις, τις οποίες ο ίδιος εκφράζει και μετουσιώνει αισθητικά ή/και διανοητικά στο πλαίσιο μιας δευτερογενούς επεξεργασίας. Γενικά, όσο σημαντικός κι αν είναι ο ρόλος των διανοουμένων, ο δρόμος προς μια δικαιότερη και δημοκρατικότερη κοινωνία δεν φαίνεται να είναι θέμα μόνο πεφωτισμένων πνευματικών ηγεσιών.

Διεθνής πολιτογράφηση και οικουμενικότητα του όρου

Η λέξη διανοούμενος (intellectuel) χρησιμοποιήθηκε το 1898 στη Γαλλία

---

* Καθηγητής Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

για να χαρακτηρίσει ένα μεγάλο μέρος των λογίων που με πρωτοπόρο τον αναγνωρισμένο συγγραφέα Εμίλ Ζολά κατάφεραν να κινητοποιήσουν ένα μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης υπέρ της αθώωσης του γαλλοεβραίου αξιωματικού Ντρέϋφους, ο οποίος είχε κατηγορηθεί και καταδικαστεί άδικα για κατασκοπεία υπέρ των Γερμανών. Στην πραγματικότητα, η κατασκοπεία αυτή είχε γίνει από έναν ανώτατο γάλλο αξιωματικό, με κύρος και διασυνδέσεις στην ανώτερη γαλλική κοινωνία (Behring 1981). Ο όρος *intellectuel* χρησιμοποιήθηκε αρχικά από εθνικιστικούς-σοβινιστικούς κύκλους ως ύβρις και πολεμική εναντίον όλων εκείνων που, ξιφουλκώντας για τα δικαιώματα ενός 'εβραίου έβλαπταν, όπως ήθελαν να πιστεύουν, τα 'εθνικά' συμφέροντα της Γαλλίας! Το παράδοξο είναι ότι οι υβριζόμενοι υιοθέτησαν ασμένως τον αρνητικό χαρακτηρισμό - αντί να τον αποποιηθούν, όπως γίνεται συνήθως. Έτσι, χωρίς ίσως να το συνειδητοποιούν, έγιναν αιτία για την καθιέρωση και πολιτογράφηση του όρου πρώτα στη Γαλλία και στη συνέχεια διεθνώς. Έκτοτε, ο όρος *intellectuel* εκφράζει μιαν έννοια που από άποψη περιεχομένου δεν ήταν τόσο καινούργια. Μέχρι τότε υπήρχε σε παρεμφερείς ιστορικές μορφές, ήταν όμως πολιτογραφημένη με διαφορετικά ονόματα. Έτσι στη Γαλλία, πριν από την υπόθεση Ντρέϋφους, οι διανοούμενοι ονομάζονταν *hommes des lettres* ή/και *philosophes*. Ήδη από τον Μεσαίωνα οι διανοούμενοι χαρακτηρίζονταν *clercs*, ένα όνομα που καθιερώθηκε από τους κληρικούς και τους μοναχούς, οι οποίοι αρχικά μονοπωλούσαν σχεδόν την εγγραμματοσύνη (Grundmann 1959: 9, 43). Η αντίστοιχη έννοια αποδίδεται στα ελληνικά, όχι μόνο με την καθιερωμένη και παλαιόθεν εύχρηστη λέξη 'διανοούμενοι', αλλά και με τρέχοντες όρους, όπως 'λόγιοι', 'άνθρωποι των γραμμάτων', 'πνευματικοί άνθρωποι', ενώ ο παλαιότερος όρος 'λογιοσύνη' χρησιμοποιείται μόνο σε ειδικές περιπτώσεις. Για παράδειγμα, η ελληνική λογιοσύνη του 18ου αιώνα είναι οι μορφωμένοι έλληνες της διασποράς που στην πλειονότητά τους προσβλέπουν στην απελευθέρωση της πατρίδας από τον οθωμανικό ζυγό. Γενικά, με τη διεθνή καθιέρωση του όρου *intellectuel* (ή την αντίστοιχη απόδοσή του σε άλλες μη λατινογενείς γλώσσες), οι μέχρι τότε εύχρηστοι όροι για την ίδια περίπου έννοια επισκιάζονται μάλλον από το νεοσύστατο όρο, χωρίς όμως να εξαφανίζονται.

Το ιδιαίτερο διακριτικό γνώρισμα που εμπλουτίζει την έννοια του διανοούμενου, όπως διαμορφώθηκε από την υπόθεση Ντρέϋφους, είναι η μαχητική στράτευση και η έντονη πολιτικοποίηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και γενικά για κοινωνικά θέματα - μια ιδιότητα που ιδιαίτερα στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 ταυτιζόταν με τον αριστερό διανοούμενο, με κλασικά

πρότυπα τους Σαρτρ, Μαρκούζε και Αντόρνο. Η πολιτικοποίηση των διανοουμένων, όσο κι αν υπήρχε πιο πριν σε κάποιο βαθμό, ιδιαίτερα στην περίπτωση των Εγκυκλοπαιδιστών, του Ρουσώ και άλλων, πριν και μετά τη Γαλλική Επανάσταση, με την υπόθεση Ντρέϋφους πήρε καινούργιες διαστάσεις που πολιτογραφήθηκαν διεθνώς. Είναι χαρακτηριστικό ότι μαζί με τον όρο 'παγκοσμιοποιούνται', για να χρησιμοποιήσω έναν επίκαιρο όρο, και οι αντίστοιχοι τρόποι πολιτικοποίησης και κινητοποίησης της κοινής γνώμης που αξιοποιήθηκαν για την αθώωση του Ντρέϋφους. Τα μέσα αυτά ήσαν, εκτός από τη σχετική αρθρογραφία στον ημερήσιο τύπο, η δημοσιοποίηση σχετικού μανιφέστου με τις υπογραφές των συμμετεχόντων στη μαχητική αυτή πολιτική δραστηριοποίηση, γεγονός που έκτοτε εγκαινίασε μια αντίστοιχη πρακτική η οποία μας φαίνεται σήμερα τελείως αυτονόητη.

Θα ήταν πρόωρο να ισχυριστούμε ότι η κατηγορία του κοινωνικά στρατευμένου διανοούμενου ολοκληρώθηκε με την υπόθεση Ντρέϋφους στη Γαλλία. Σήμερα κατέχει περιοπτη θέση ο τύπος αυτός, όμως στη σχετική βιβλιογραφία αναγνωρίζονται περισσότερες κατηγορίες διανοουμένων. Σύμφωνα με τον Aron (1957: 255), όλες οι ιδεολογίες και όλα τα κόμματα είχαν και έχουν τους θεωρητικούς εκφραστές και τους υμνητές τους. Η τυπολογία των διανοουμένων προϋποθέτει μια πολύπλευρη προσέγγιση της σχετικής έννοιας και ιδιαίτερα των χαρακτηριστικών που απαρτίζουν τον τύπο του δυτικού διανοούμενου. Ολόκληρη η διεθνής συζήτηση γύρω από τους διανοούμενους επικεντρώνεται στο αν υπάρχουν ή απουσιάζουν τα γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν τον τύπο αυτό.

Η έννοια του διανοούμενου είναι ιδιαίτερα πολυσύνθετη και πολύσημη, γι' αυτό και είναι αδύνατον να χωρέσει στη μονοκοντυλιά του μονοσήμαντου ορισμού. Σε μια πρώτη προσπάθεια προσδιορισμού, με τον όρο 'διανοούμενος' θα αναφερόμαστε σ' αυτόν που, έχοντας μιαν ανώτερη και κυρίως μιαν ανώτατη εκπαίδευση και παιδεία, δραστηριοποιείται με κάποιο τρόπο στην (ανα)παράγωγή και τη διαχείριση 'συμβολικού κεφαλαίου', όπως είναι η γλώσσα, η παράδοση, οι νομιμοποιητικοί μύθοι της εξουσίας, τα πολιτισμικά και θρησκευτικά πρότυπα, η επιστήμη και η τέχνη, με αντίστοιχες κοινωνικοπολιτικές προεκτάσεις ως προς 'τη διατήρηση ή την αλλαγή' των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων (Bourdieu 1992: 158 επ.).

Η αναγνώριση κάποιου ως διανοούμενου είναι μεν συνυφασμένη με εκπαίδευση και -συνήθως- με μιαν ανάλογη θέση, όμως δεν προϋποθέτει τυπικούς τίτλους σπουδών. Σε τελευταία ανάλυση, διανοούμενος είναι αυτός που αναγνωρίζεται από τους άλλους ως διανοούμενος (Pelinka 2000: 267). Τα

κριτήρια προσδιορισμού του διανοούμενου είναι λοιπόν όχι τόσο τυπικά, όσο ουσιαστικά και στην κυριολεξία αρκετά ρευστά. Γι' αυτό και ο αντίστοιχος όρος, όσο κι αν αποτελεί επίκεντρο επιστημονικής συζήτησης, ωστόσο χρησιμοποιείται πολύ διστακτικά στη σχετική βιβλιογραφία (Kreisky 2000: 24). Ο ρόλος της εκπαίδευσης στον προσδιορισμό των διανοούμενων συνεπάγεται, έμμεσα, ότι οι τελευταίοι ανήκουν κυρίως στα ανώτερα και μεσαία κοινωνικά στρώματα. Ιδιαίτερα σε παλαιότερες εποχές, η εκπαίδευση συνέβαλε -και συμβάλλει ακόμη- στην αναπαραγωγή της κοινωνικής τάξης και του ανδρικού ή γυναικείου ρόλου. Βέβαια, η διαχρονική μελέτη των εμπειρικών στοιχείων, ιδιαίτερα κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια, καταδεικνύει ότι η εκπαίδευση έχει μάλλον έναν αμφίσημο ρόλο. Με τη συμβολή της στην ορθολογική αναπαραγωγή και την αξιοκρατική νομιμοποίηση της κοινωνικής ιεραρχίας γίνεται συγχρόνως, μέχρι ένα βαθμό, δίοδος για την κοινωνική κινητικότητα και το ξεπέραςμα των φραγμών που ήθελαν την εκπαίδευση να μονοπωλείται από τους άνδρες.

Αν είναι δύσκολο να ορίσουμε το διανοούμενο με τυπικά εκπαιδευτικά κριτήρια, το εγχείρημα αυτό γίνεται δυσχερέστερο -θα έλεγα και άγονο- στη βάση εμπειρικών δεικτών, όπως είναι π.χ. το εισόδημα, η θέση στο επάγγελμα, το επίπεδο εξειδίκευσης, αφού στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι πλέον διαφορετικές ειδικότητες, όπως πολυεκατομμυριούχοι και άνεργοι, ελεύθεροι επαγγελματίες (όπως οι δημοσιογράφοι) και διορισμένοι από το κράτος λειτουργοί, όπως οι Πανεπιστημιακοί.

Ούτε όμως και από την υποτιθέμενη 'φύση' της πνευματικής του ενασχόλησης μπορεί να οριστεί ο διανοούμενος, αφού οι κύριες διαφορές μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας προσδιορίζονται, όχι τόσο από υποτιθέμενα εσωτερικά χαρακτηριστικά, αλλά μάλλον από εξωγενείς παράγοντες που, τουλάχιστον μέχρι τώρα, προσδίδουν συνήθως δύναμη και πρόνοια στην πνευματική απασχόληση - χωρίς ωστόσο να γίνεται αυτό πάντοτε και υποχρεωτικά. (Γκράμσι 1972: 57). Η εμμονή στην υποτιθέμενη 'φυσική αντίθεση' ή στην υποστασιοποίηση της διαφοράς μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας είναι νομίζω παρακινδυνευμένη. Η λειτουργιστική εμμονή στην αντίθεση μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας θα ήταν ίσως δυνατόν να παραλληλιστεί με το παλαιότερο στερεότυπο ότι οι κοινωνικές διαφορές μεταξύ μαύρων και λευκών απορρέουν από το χρώμα και όχι από την κυριαρχία και ηγεμονία των πρώτων. Σύμφωνα με τις σκέψεις αυτές, δεν μπορεί να αποτελεί η υποτιθέμενη εσωτερική και ποιοτική διαφορά της πνευματικής εργασίας από τη χειρωνακτική το αποφασιστικό

κριτήριο για να ανήκει κανείς στους διανοούμενους. Αυτό επιβεβαιώνεται εξάλλου και από το ότι δεν σχετίζονται, *a priori* και υποχρεωτικά, όλες οι γραφικές εργασίες και οι πνευματικές ή επιστημονικές ενασχολήσεις με την (ανα)παραγωγή-διαχείριση 'συμβολικού' ή 'πολιτισμικού κεφαλαίου' και τις αντίστοιχες πολιτικές προεκτάσεις. Δεν θεωρούνται αυτόματα διανοούμενοι όλοι όσοι είναι μορφωμένοι ή ασχολούνται επαγγελματικά με το γράψιμο και την επιστήμη (Aron 1957: 252).

Υπάρχει γενικά συμφωνία στη σχετική βιβλιογραφία ως προς το ότι η ευαισθητοποίηση και δραστηριοποίηση του διανοουμένου για κοινωνικοπολιτικά θέματα ξεπερνά το στενά επαγγελματικό και ιδιωτικό ορίζοντα. Κα- νείς δεν θα ονόμαζε 'διανοούμενους', διαπιστώνει ο Σαρτρ (1994:16),

‘τους επιστήμονες που εργάζονται για τη διάσπαση του ατόμου ώστε να τε- λειοποιηθούν οι πύραυλοι του πυρηνικού πολέμου: αυτοί είναι απλούστατα επιστήμονες. Αλλά αν αυτοί οι ίδιοι επιστήμονες, νοιώθοντας φρίκη από την καταστροφική ισχύ των πυραύλων που οι ίδιοι με την επιστήμη τους επιτρέ- πουν να κατασκευαστούν, συνενώνονται και υπογράφουν ένα μανιφέστο για να επιστήσουν την προσοχή της κοινής γνώμης εναντίον της χρήσης της ατο- μικής βόμβας, τότε μεταμορφώνονται σε διανοούμενους’.

Η άποψη αυτή του Σαρτρ στο συγκεκριμένο παράδειγμα είναι καίρια. ‘Όμως αν χρησιμοποιήσουμε άλλα παραδείγματα, στα οποία τα πράγματα δεν είναι τόσο ξεκάθαρα ή οι γνώμες διίστανται, τότε είναι δυνατόν να έχουμε διαφορετικές και αντίπαλες αξιολογήσεις από διανοούμενους με αντίθετες απόψεις. Στο παράδειγμα της σύγκρουσης π.χ. γύρω από το δημο- τικισμό στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1910 και εξής, θα ήταν άστοχο να ισχυριστούμε ότι διανοούμενοι ήσαν μόνο οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι (προοδευτικοί δημοτικιστές), ενώ οι υπέρμαχοι της καθαρεύουσας, όπως π.χ. ο Χατζηδάκις, δεν μπορούν να ανήκουν στην κατηγορία αυτή (Δημαράς 1974: 126, Φραγκουδάκη 1977). Παρόμοια θα ήταν αδιανόητο να θεωρήσου- με τον Ντοστογιέφσκυ ως μη διανοούμενο λόγω της αντινεωτερικής και αντιδυτικής κοσμοθεώρησής του! Η τεκμηριωμένη απάντηση στο ερώτημα, ποιος είναι διανοούμενος, προϋποθέτει μεθοδολογική και θεωρητική ανάλυ- ση που υπερβαίνει το επίπεδο των ‘προοδευτικών’ ή ‘μη προοδευτικών’ πε- ποιήσεων.

Βέβαια, για να μην εκπέσει και εκφυλιστεί η έννοια του διανοουμένου, είναι απαραίτητο να ισχύουν βασικοί κανόνες δεοντολογίας στον προοδι- ορισμό της. Από τη σκοπιά αυτή, είναι ασυμβίβαστη με την έννοια του δια- νουμένου η χρησιμοποίηση αθέμιτων μέσων ή ποιοτικά αμφίβολων διαδι-

κασιών και πρακτικών. Δημοσιογράφοι π.χ. που συρράπτουν ‘ανταποκρίσεις’ στην TV με παραποιημένα ή φαλκιδευμένα στοιχεία, δεν μπορούν να ανήκουν στους διανοούμενους, εξ αιτίας των αθέμιτων μέσων ή πρακτικών που χρησιμοποιούν.

Ένα τελευταίο σημείο για την αρχική οριοθέτηση του διανοούμενου είναι ο τρόπος ή τα μέσα έκφρασης δια των οποίων πραγματοποιείται η δραστηριοποίησή του και εκδηλώνεται η όποια ευαισθητοποίησή του. Τέτοια μέσα μπορεί να είναι ο γραπτός ή/και ο προφορικός λόγος, ειδικά στις λεγόμενες κοινωνίες της προφορικότητας, αλλά και καλλιτεχνικά και αισθητικά μέσα επικοινωνίας, όπως η μουσική, το θέατρο ή ο κινηματογράφος που εκφράζουν και συμβολίζουν κοινωνικά ρεύματα και αιτήματα. Μια ταινία, μια φωτογραφία ή μια γελοιογραφία π.χ. μπορεί να έχουν ενίοτε μεγαλύτερη απήχηση ως προ το μήνυμα που εκφράζουν από τόμους βιβλίων -ας θυμηθούμε τη φωτογραφία των παιδιών από το βομβαρδισμένο Βιετνάμ που έκανε το γύρο του κόσμου.

Παρά την αδυναμία ενός ενιαίου πολύπτυχου ορισμού, μπορούμε σε μια πρώτη προσπάθεια να συνοψίσουμε ορισμένα βασικά στοιχεία που, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, συναντώνται σε μια πρωταρχική οριοθέτηση του διανοούμενου. Στα στοιχεία αυτά ανήκουν: α) Μια μορφή ανώτερης και κυρίως ανώτατης εκπαίδευσης και αντίστοιχα μια αναστοχαστική και ακόμη ορθολογική-οικουμενική ή ενορατική και μυστικιστική προσέγγιση που μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο εκκοσμικευμένη και επιστημονική, ανάλογα με την κοινωνία και την ιστορική εποχή. β) Μια δημιουργική στράτευση για φλέγοντα πολιτισμικά, θρησκευτικά, κοινωνικά, οικολογικά και πολιτικά θέματα που έχουν μιαν εγγύτητα ή μιαν άμεση αναφορά προς κεντρικές ή/και εναλλακτικές αξίες της αντίστοιχης κοινωνίας. Η αναφορά αυτή μπορεί να είναι όχι μόνο επιβεβαιωτική και νομοποιητική στον κυρίαρχο κοινωνικό σχηματισμό και το σύστημα εξουσίας, όπως θέλει π.χ. ο Shills (1969: 409), αλλά και κριτική ή αρνητική, ακόμη και πολεμική προς τις κυρίαρχες παραδοσιακές αξίες. γ) Το τρίτο στοιχείο που μπορεί να ισχύει ως διακριτικό της έννοιας του διανοούμενου αναφέρεται στα μέσα και τους κανόνες δεοντολογίας στη βάση των οποίων οφείλει να δραστηριοποιείται προς επίτευξη των σκοπών που επιδιώκει: ο διανοούμενος δεν μπορεί να είναι αδιάστακτος καιροσκόπος και τσαρλατάνος. Με την συνόψιση των τριών αυτών χαρακτηριστικών, τα οποία είναι μάλλον ανομοιογενή μεταξύ τους, οριοθετούμε την έννοια του διανοούμενου μέσα στα γενικότερα πλαίσια που αναγνωρίζονται και ισχύουν στη σχετική βιβλιογραφία. Είναι ίσως χρήσιμο

να αναφέρω στο σημείο αυτό, για συγκριτικούς λόγους, τα τρία κύρια εναύσματα ή τις τρεις 'φωνές' που 'ακούει' ο διανοούμενος, σύμφωνα με τον Lasch (1986). Αυτές είναι: α) Η φωνή της συνείδησης, ένα στοιχείο που αντιστοιχεί στην ηθική ικανότητα του διανοουμένου, β) η φωνή της λογικής (ορθολογική ικανότητα) και γ) η φωνή της φαντασίας (ουτοπική ικανότητα του διανοουμένου).

Ειδικότερα γνωρίσματα του ρόλου των διανοουμένων

Διανοούμενοι και επαγγελματοποίηση

Προτού προχωρήσουμε σε συγκεκριμένους τύπους διανοουμένων, είναι χρήσιμο να δούμε μερικά ειδικότερα χαρακτηριστικά από το ρόλο τους. Από όσα προηγήθηκαν, θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς ότι με την άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου σε ένα διαρκώς διευρυνόμενο τμήμα του πληθυσμού και τη δημιουργία νέων υπηρεσιών στον τριτογενή τομέα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, περιορίζεται ποσοτικά και ποιοτικά η απόσταση των διανοουμένων από αυτούς που αποκαλούμε σκεπτόμενους πολίτες. Προς αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε τη διαπίστωση του Gramsci (1967α: 149), ότι όλοι οι άνθρωποι είναι 'φιλόσοφοι' ή 'διανοούμενοι', με την έννοια ότι -σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό- όλοι σκέπτονται και προβληματίζονται. Ο απλός άνθρωπος, ο μη ειδικός, όσο κι αν δεν έχει τις γνώσεις και τη μέθοδο του επιστήμονα-διανοουμένου, ωστόσο δεν είναι άσχετος με το φιλοσοφικό και κοινωνικό προβληματισμό, ενώ αντίθετα είναι π.χ. εντελώς ξένος με το σχετικό προβληματισμό ενός επιστήμονα της τριγωνομετρίας ή της εντομολογίας. Διαπιστώνουμε ωστόσο ότι όσο κι αν διευρύνεται η κατηγορία των σκεπτόμενων ανθρώπων που όντας ευαίσθητοποιημένοι για τα κοινά διαθέτουν συγχρόνως ένα ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο, η απόσταση από τον απλό άνθρωπο ως το διανοούμενο, ιδιαίτερα σήμερα, κάθε άλλο παρά μειώνεται.

Ο διανοουμενισμός αναπτύσσεται χέρι-χέρι με την επιστημονική επαγγελματοποίηση (Professionalisation) και δεν μπορεί να ξετάχεται χωριστά (Χιωτάκης 1994). Από τη σκοπιά αυτή της επιστημονικής-επαγγελματικής περιχαράκωσης και, αντίστοιχα, της αποκλειστικής διαχείρισης και του ελέγχου του 'συμβολικού κεφαλαίου' από τους διανοούμενους, μπορούμε να δούμε καλύτερα την κοινωνική απόσταση που τους χωρίζει από τους άλλους ανθρώπους. Αυτοί, ανάλογα με την περίπτωση, μετατρέπονται σε 'πελάτες',

‘κοινό’, ‘ακροατήριο’, ‘(τηλε)θεατές’, ‘λαό’, ‘λαϊκούς’, ‘ποίμνιο’. Στη βάση αυτή είναι εύκολο, η κοινωνική απόσταση που τους χωρίζει από ορισμένες κατηγορίες διανοουμένων, να λειτουργήσει σχεδόν παραμορφωτικά ως προς την εικόνα των τελευταίων, παγιώνοντας στερεότυπα και ενθαρρύνοντας αντιλήψεις του τύπου π.χ. ότι αυτοί συχνά ασχολούνται με πολύ αφηρημένα ή εξεζητημένα και ‘ασήμαντα’ πράγματα (αντίληψη παλιά που την εξευγενισμένη δόκιμη εκμετάλλευσή της συναντούμε στον αριστοφανικό Σωκράτη των *Νεφελών*): ότι αποτελούν περιχαράκωμένη πνευματική ελίτ, κλεισμένη στον ελεφάντινο πύργο της· ότι είναι εκκεντρικοί και αντιλαϊκοί (κουλτουριάρδες)· ότι ορίζουν τις ανάγκες της κοινωνίας σύμφωνα με το συμφέρον της ‘κάστας’ τους κ.λπ.

Σε παρόμοιες περιπτώσεις πρέπει να ερευνάται, αν οι στάσεις αυτές αποτελούν αντίδραση στις τάσεις ταξικής περιχαράκωσης των διανοουμένων (Gouldner 1980), ή αντίθετα μήπως δεν είναι πάντοτε τόσο αυτοφνείς, αλλά αποτελούν μάλλον απλουστευτικά στερεότυπα και σύνδρομα που παραπαγανδίζονται και καλλιεργούνται κυρίως από κατεστημένους φορείς και μηχανισμούς, ενίοτε μάλιστα και από ορισμένους διανοούμενους που ανήκουν σε αντίπαλα σχήματα (Schelsky 1973). Στη δίνη του ανταγωνισμού των ιδεών και των κοινωνικών προτύπων, κυρίως όμως της τάσης για κοινωνική άνοδο ή νομιμοποίηση της δύναμης στο πλαίσιο μιας ορισμένης κοσμοθεώρησης, δεν αποτελεί σπανιότητα διανοούμενοι να χαρακτηρίζουν αρνητικά άλλους ομοτέχνους ως ιδεολόγους (εδώ η λέξη φορτίζεται με αρνητικό νόημα), ως ψευδοδιανοούμενους, ακόμη και ως ‘διανοούμενους’! Δεν είναι απαραίτητο να αναφερθούμε και σε συγκεκριμένες περιπτώσεις πολιτικών και θρησκευτικών ταγών που έχουν καταφερθεί με απλουστευτικά στερεότυπα ή με πολεμικές, ιδιαίτερα εναντίον κριτικών διανοουμένων που προσανατολίζονται προς τα πρότυπα του Διαφωτισμού. Η τάση αυτή είναι πολύ παλιά. Ιδιαίτερα σε περιόδους ανασφάλειας και πολιτικής σύγχυσης, τα στερεότυπα ιδιαίτερα εναντίον των κριτικών διανοουμένων κλιμακώνονται, παίρνοντας τη μορφή μιας έντονης καχυποψίας ή υστερίας με τη συνοδεία πρακτικών λογοκρισίας, με κάψιμο βιβλίων, βεβήλωση ή καταστροφή των ‘διαφορετικών’ πολιτισμικών μνημείων.

Νοηματοδότηση του κόσμου από τους διανοούμενους και ο ρόλος της επιστήμης

Με τη δραστηριοποίησή του στην (ανα)παραγωγή και διαχείριση ‘συμβολικού κεφαλαίου’ επεκτείνεται ο διανοούμενος σε σφαίρες νοηματοδότησης

του κόσμου και της ζωής, στο πλαίσιο μιας υπέρβασης από τη συγκεκριμένη υλική και όχι τόσο ορθολογική καθημερινότητα. Στη βάση αυτή, βασανιστικά ερωτήματα και αιτήματα σε σχέση π.χ. με το 'καλό' ή το 'κακό' στον κόσμο, απαντώνται από ορθολογικά και ηθικά ανεπτυγμένες κοσμοθεωρήσεις που προσεγγίζουν τη συγκεκριμένη πραγματικότητα στο πλαίσιο μεταφυσικών και αφηρημένων ή εκκοσμικευμένων και κοινωνικών συνθέσεων. Από τις ορθολογικά επεξεργασμένες θεωρήσεις των διανοουμένων προκύπτουν νομιμοποιητικές μορφές μεταφυσικής ή/και εκκοσμικευμένης θεοδικίας, με αντίστοιχη προώθηση μεταφυσικών ή εκκοσμικευμένων συμβολικών προτύπων, που κινούνται ανάμεσα στην 'ορθολογική άσκηση μέσα στον κόσμο' και την 'παθητική προσαρμογή' ή τη 'φύγη από τον κόσμο', όπως π.χ. ο μυστικισμός και η έκσταση (Kontemplation) (Weber 1986). Μπορούμε να πούμε ότι οι υπερβατικοί αυτοί τρόποι νοηματοδότησης του άμεσα ορατού και συγκεκριμένου εμπνέονταν στις προμοντέρνες κοινωνίες από μια μάλλον υπερφυσική και αιώνια τάξη πραγμάτων, η οποία στις ανεπτυγμένες παγκόσμιες θρησκείες είναι ορθολογικά οριοθετημένη και ανεπτυγμένη. Στη νεωτερική και σύγχρονη πραγματικότητα, οι υπερβατικοί τρόποι νοηματοδότησης της μη ορθολογικής καθημερινότητας τείνουν να έχουν ως επίκεντρο όχι τόσο τον ουρανό, όσο τη γη· αντίστοιχα, στρέφονται λιγότερο σε αφηρημένες αξίες, και περισσότερο στο συγκεκριμένο άνθρωπο και τα ανθρώπινα δικαιώματα· ακόμη κι όταν είναι συμβατοί με ενορατικούς και μυστικιστικούς τρόπους προσέγγισης, τείνουν να τους περιορίζουν στην ιδιωτική σφαίρα.

Τα συμβολικά και πολιτισμικά πρότυπα που διαχειρίζονται οι διανοούμενοι, σε συνδυασμό με την κοσμοθεώρηση που ακολουθούν, επιδρούν νοηματοδοτικά στις κοινωνικοπολιτικές σχέσεις και τη συγκεκριμένη κατεύθυνση που παίρνει η δυναμική των συμφερόντων και των ενδιαφερόντων.

‘Από την κοσμοθεώρηση που έχει κανείς, εξαρτάται το “από πού θέλει να λυτρωθεί”, “με ποιο τρόπο θέλει να σωθεί” και -ας μην το ξεχνάμε- η δυνατότητα να σωθεί’ (Weber 1986: 253).

Γι’ αυτό παρομοιάζονται από τον Weber οι ιδέες, το ‘συμβολικό κεφάλαιο’, με τους κλειδούχους που δίνουν την κατεύθυνση στις ράγες των τρελινών. Από τη σκοπιά αυτή, οι διανοούμενοι συστηματοποιούν και επεξεργάζονται, διαμορφώνουν και εγγαράσσουν στις συνειδήσεις ιδέες και πρότυπα ζωής στο πλαίσιο μιας αντίστοιχης νοηματοδότησης του κόσμου, γεγονός που συνδέεται με κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις. Βέβαια, η διαδικασία αυτή δεν αρχίζει από το μηδέν, αλλά γίνεται με διαλεκτικό και αμφίδρομο

τρόπο εντός ενός δεδομένου ιστορικού κοινωνικού σχηματισμού και με προϋπάρχοντα πρωτογενή 'υλικά': δηλαδή, έναν ορισμένο καταμερισμό εργασίας και εξουσίας, τεχνικές δυνατότητες, κυρίαρχες πρακτικές, πρωταρχικές αντιλήψεις, νοοτροπίες κ.λπ. που υπάρχουν εκ των προτέρων και πριν αρχίσει η περαιτέρω επεξεργασία τους από τους διανοούμενους.

‘Οι ρίζες γνήσιων φιλοσοφικών προβλημάτων ξεκινούν πάντοτε από πιεστικότητα προβλήματα σε περιοχές που δεν ανήκουν στη φιλοσοφία. Τα φιλοσοφικά αυτά προβλήματα εξαφανίζονται όταν οι ρίζες τους νεκρώνονται’ (Popper 1995: 101).

Οι διανοούμενοι είναι λοιπόν δημιουργήματα και συγχρόνως θεωρητικοί εκφραστές, στο πλαίσιο ενός ευρύτερου κοινωνικού σχηματισμού, μιας ιστορικής εποχής και ακόμη των ιδιαιτεροτήτων σε μια συγκεκριμένη χώρα, ακόμη και σε μια ορισμένη γενιά. Αναφερόμαστε π.χ. στους διανοούμενους της Επτανησιακής Σχολής ή της ‘γενιάς του ’30’ (ιδιαίτερα στο Σεφέρη ως δημιουργό των *Δοκιμών* και στον Θεοδοκά ως συγγραφέα του *Ελεύθερου Πνεύματος*).

Οι προσεγγίσεις του κόσμου και της ζωής, όπως οριοθετούνται και σηματοδοτούνται από τους διανοούμενους, εντάσσονται πάντοτε εντός μιας ευρύτερης κοσμοθεώρησης και ενός βαθύτερου συμβολισμού. Έχουν μια εσώτερη, όχι πάντα ευρύτερα προσιτή λογική, σε σημείο να παρουσιάζονται ή να φαίνονται συχνά σ’ ορισμένες τουλάχιστον πλευρές τους ως εκφάνσεις ενός ‘λεπτεπίλεπτου αριστοκρατισμού’ που θα έλεγε κι ο Σεφέρης, ιδιαίτερα για τα μη προνομιούχα και μη μορφωμένα κοινωνικά στρώματα που εκ των πραγμάτων είναι υποχρεωμένα να παλεύουν κυρίως με πρωταρχικές υλικές ανάγκες. Όπως διαπιστώνει ο Weber:

‘Η σωτηρία που ψάχνει ο διανοούμενος συνδέεται πάντοτε με εσωτερικούς εξαναγκασμούς, γι’ αυτό φαίνεται πιο ανεδαφική, ενσωματωμένη σε μια λογική με πιο συστηματικές αρχές, σε σύγκριση με τη σωτηρία από εξωτερικούς καταναγκασμούς, την οποία υιοθετούν τα μη προνομιούχα κοινωνικά στρώματα. Ο διανοούμενος επιζητεί δρόμους, με άπειρες επιμέρους διαφοροποιήσεις για να προσδώσει ένα σταθερό νόημα στο σκοπό της ζωής του, δηλαδή αρμονία με τον ίδιο τον εαυτό του, με τους ανθρώπους, με τον κόσμο. Από τη σκοπιά αυτή, ο διανοούμενος αντιμετωπίζει το θέμα της αντίληψης του κόσμου ως ένα πρόβλημα νοήματος. Όσο περισσότερο περιορίζει ο διανοούμενισμός την πίστη στη μαγεία, απομυθοποιώντας έτσι όσα συμβαίνουν στον κόσμο - αφαιρώντας τους δηλαδή το μαγικό περιεχόμενο ή το μαγικό πέπλο που τα σκεπάζει, με αποτέλεσμα να αποκαλύπτονται μόνο ως γεγονότα που

συμβαίνουν χωρίς να σημαίνουν πλέον τίποτα άλλο - τόσο πιο επιτακτικά μεγαλώνει η απαίτηση προς τον κόσμο και το σκοπό της ζωής, ως κάτι το ενιαίο και συνολικό, εντεταγμένο σε μια τάξη πραγμάτων που οφείλει να έχει σημασία και να είναι μεστή νοήματος'. (Weber 1972: 308).

Υπάρχει γενικά συμφωνία στο ότι οι διανοούμενοι τείνουν να προσεγγίζουν τον κόσμο και τη ζωή με έναν ορθολογικό τρόπο, προσδίδοντάς του συγχρόνως ένα εσωτερικό νόημα· ωστόσο είναι δύσκολο να εντοπιστούν και να κωδικοποιηθούν οι διαφορετικής ορθολογικής αφετηρίας οπτικές που προτείνουν και αντίστοιχα οι χωριστοί δρόμοι που ακολουθούν στη νοηματοδότησή τους αυτή. Η ανάγκη ή η προσπάθεια για μια πιο εκλογικευμένη και ορθολογική αντιμετώπιση του κόσμου δεν είναι τόσο διαφωτιστική, από μόνη της και αυτή καθαυτή, αφού είναι επιδεκτική περισσότερων προσεγγίσεων και προοπτικών. Όπως είχε διαπιστώσει ο Weber (1986), μπορούμε να εκλογικεύσουμε και να εξορθολογίσουμε τον κόσμο σύμφωνα με τις πιο διαφορετικές απόψεις και κάτω από τις πιο ανόμοιες προοπτικές. Μπορούμε να επιζητούμε τα πιο ορθολογικά μέσα για την επίτευξη δεδομένων σκοπών, θεωρώντας τους τελευταίους ως σταθερούς και απαραχάρακτους, οπότε στοχεύουμε έτσι μάλλον σε έναν εργαλειακό ορθολογισμό, ή αντίθετα μπορεί να θέλουμε να εκλογικεύσουμε και τους ίδιους τους στόχους που θέτουμε, σταθμίζοντας προς τούτο επίκαιρες κοινωνικές ανάγκες, μελλοντικές προοπτικές, οικολογικές συνιστώσες κ.λπ. με τα ρεαλιστικά δεδομένα στο στενότερο και τον ευρύτερο διεθνή χώρο. Αφού μπορεί να είναι τελείως διαφορετικά τα κριτήρια με τα οποία συλλαμβάνουν και αξιολογούν οι διανοούμενοι την πραγματικότητα, το καίριο ερώτημα είναι, προς ποια κατεύθυνση ή σύμφωνα με ποιες προτεραιότητες, μέσα από μια πλειάδα προοπτικών, θέλουν να εκλογικεύσουν ή να εξορθολογίσουν τον κόσμο. Μπροστά στο περίπλοκο αυτό 'σταυροδρόμι', ποιος είναι άραγε ο ρόλος του ορθού λόγου και της επιστήμης;

Μπροστά στα ερωτήματα αυτά, ο ερευνητής βρίσκεται αρχικά αντιμετώπιος με το μεθοδολογικό πρόβλημα, πώς αξιολογείται αντικειμενικά, έγκυρα και αξιόπιστα η συγκεκριμένη κοινωνικοπολιτική στάση των διανοουμένων στα συγκεκριμένα ζητήματα για τα οποία αυτοί ευαισθητοποιούνται και στρατεύονται. Το πρόβλημα αυτό ισχύει ιδιαίτερα στη μελέτη των ιστορικών πηγών, αναφορικά με τα πρότυπα και τις στάσεις περασμένων ιστορικών εποχών. Μελέτες για τους διανοούμενους, που αγνοούν ή παραβλέπουν το μεθοδολογικό αυτό πρόβλημα, όσο χρήσιμα κι αν είναι τα επιμέρους στοιχεία που φέρνουν στην επιφάνεια, είναι αδύνατον να αποφύγουν την ισοπέ-

δωση και μιαν αντίστοιχη σύγχυση σε συνολικό επίπεδο (βλ. π.χ. Σιμόπουλος 1997). Η επίπεδη αξιολόγηση των διανοουμένων από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα σύμφωνα π.χ. με τα κριτήρια του σύγχρονου, κριτικού και κοινωνικά στρατευμένου διανοούμενου που ισχύουν σήμερα, θα αποτελούσε αναχρονισμό, αφού στην περίπτωση αυτή θα επεκτείνονταν σύγχρονες στάσεις προς τα πίσω, με την απαίτηση να ισχύουν προωθότερα σε κοινωνικούς σχηματισμούς, με τελείως διαφορετικά αυτονόητα και κριτήρια από τα σημερινά. Ιστορικές μορφές διανοουμένων, όπως π.χ. ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης, ο Ρουσσώ πρέπει να κριθούν σύμφωνα με τις αξιακές παραστάσεις και τις νόρμες της δικής τους εποχής. Ο λόγιος ή ο διανοούμενος κάθε κοινωνίας και ιστορικής περιόδου, όσο κι αν προπορεύεται των συγχρόνων του, στην κυριολεξία δεν μπορεί παρά να εκφράζει, σε μια πιο προωθημένη έστω μορφή, προβληματισμούς και 'τρόπους λύτρωσης' που ισχύουν στην εποχή του και ιδιαίτερα στην κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει. Αντί να κατηγορούμε σήμερα π.χ. τους Γκολιάρδους, μια ομάδα αντιεξουσιαστών 'διανοουμένων της πόλης' κατά τον Μεσαίωνα, για τα αρνητικά στερεότυπα με τα οποία αναπαράγουν στο έργο τους την εικόνα του χωρικού (Le Goff 1993: 416), μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τις περιγραφές τους αυτές για να κατανοήσουμε καλύτερα τις τεράστιες ανισότητες που υπήρχαν τότε σε βάρος της κοινωνικής αυτής ομάδας, σε σύγκριση με τις συνθήκες που είχαν αρχίσει να επικρατούν στις νέες πόλεις. Ακόμη και ένας διανοούμενος του διαμετρήματος του Βολταίρου, αναφερόμενος στην έννοια του λαού δεν ξεπερνούσε κατά πολύ τις αντιλήψεις και τα στερεότυπα της εποχής και της τάξης του. Δεν θα πρέπει λοιπόν να κρίνουμε με τα σημερινά κριτήρια την άποψή του ότι 'αυτό που ταιριάζει στο λαό είναι να καθοδηγείται και όχι να μορφώνεται, αφού είναι ανίκανος να απολαμβάνει τα εκπαιδευτικά αγαθά'. 'Η ότι με τη λέξη 'λαός' εννοούσε 'τη μάζα του πληθυσμού που για να ζήσει χρειάζεται μόνο τα χέρια της', αμφιβάλλοντας 'αν αυτό το μέρος του πληθυσμού έχει το χρόνο και την ικανότητα να συμμετάσχει στις εκπαιδευτικές διαδικασίες' (Fetscher 1985: 459). Μέσα από την ιστορική διαμόρφωση της έννοιας των διανοουμένων διαπιστώνει ο Aron (1957: 255):

'(ο)ι βασιλιάδες, οι στεφανωμένοι ήρωες ή οι έμποροι που πλούτισαν εύρισκαν πάντοτε ποιητές (οι οποίοι δεν ήσαν υποχρεωτικά κακοί ποιητές) για να εξυμνήσουν τη φήμη τους. Μήτε στην Αθήνα, ούτε στο Παρίσι, μήτε τον 5ο αιώνα π.Χ., ούτε τον 19ο αιώνα μ.Χ., ο συγγραφέας ή ο φιλόσοφος είχε την τάση να υποστηρίζει το μέρος του λαού, την ελευθερία ή την πρόοδο. Οι θαυμαστές της Σπάρτης βρίσκονταν σε μεγάλο αριθμό εντός των αθηναϊκών

τειχών, όπως επίσης οι θαυμαστές του Reich ή της Σοβιετικής Ένωσης βρίσκονταν στα σαλόνια και τις καφετέριες στην αριστερή όχθη του Σηκουάνα'.

Για να διευκολύνουμε την απάντηση στα ερωτήματα που διατυπώθηκαν παραπάνω, προέχει να διαχωρίσουμε από απόψεως μεθόδου την εμπειρική διερεύνηση της πραγματικότητας των διανοουμένων (Seinaussagen), από το κοινωνικοπολιτικό και δεοντολογικό ερώτημα που σχετίζεται με την αξιολόγηση των προτάσεων και γενικά της στάσης τους στα καίρια ζητήματα που δραστηριοποιούνται (Sollaussagen) (Mommsen 1974: 104). Ενώ το πρώτο από τα δύο αυτά ζητήματα ερευνάται και απαντάται από την επιστήμη, αντίθετα η τελική απάντηση στο ερώτημα περί της ουσίας του 'αγαθού' και αντίστοιχα 'περί του πρακτέου' είναι ένα κοινωνικό και πολιτικό ερώτημα που ξεπερνά τα επιστημονικά όρια, αφού σχετίζεται με ανταγωνιστικά μεταξύ τους πρότυπα αξιών και αντίστοιχων κοινωνικοπολιτικών στόχων και συμφερόντων. Η επιστήμη μπορεί να είναι χρήσιμος αρωγός στο θέμα αυτό, αφενός σε τεχνικό (π.χ. νομικό, οικονομικό) επίπεδο, βοηθώντας μας να σταθμίσουμε τα μέσα και τις δυνατότητες που διαθέτουμε με τους σκοπούς που επιδιώκουμε, αφετέρου στο πλαίσιο ενός αναστοχασμού και μιας αυτοκριτικής, βοηθώντας μας να διερευνήσουμε τα βαθύτερα υποκειμενικά μας κίνητρα. Πέραν από τις λειτουργίες αυτές, η επιστήμη δεν μπορεί να λύσει θέματα που αποτελούν αντικείμενο κοινωνικού και πολιτικού ανταγωνισμού και για τα οποία αποφασίζουν οι ίδιοι άνθρωποι οι οποίοι έχουν και τη σχετική ευθύνη. Όπως διαπιστώνει ο Weber, 'δεν γνωρίζουμε κανένα ιδανικό που αποδεικνύεται επιστημονικά' (Weber 1988: 420, Κατσούλης 1993: 31-74, Mommsen 1974: 97-142). Όταν επιστρατεύεται η επιστήμη να απαντήσει σε κοινωνικά θέματα που ξεπερνούν τα υπαρκτά τεχνικά, οικονομικά και νομικά όρια, τότε στην πραγματικότητα καλείται να σταθμίσει εξελίξεις και προοπτικές που ισχύουν στη βάση μιας ορισμένης κατανομής δυνάμεων, στις οποίες αντιστοιχούν κάποιες κυρίαρχες κοινωνικές νόρμες και όχι άλλες. Αν αγνοούμε ή παραβλέπουμε το γεγονός αυτό, τότε τείνουμε να χρησιμοποιούμε την επιστήμη για να νομιμοποιήσουμε τις εκάστοτε κυρίαρχες νόρμες και αντιλήψεις ή προκαταλήψεις. Η διαπίστωση αυτή σχετίζεται με τον τρόπο επιχειρηματολογίας ή πειθούς των διανοουμένων. Ενώ αποτελούν θεωρητικούς και ιδεολογικούς εκφραστές κοινωνικοπολιτικών κατευθύνσεων από τον ευρύτερο και τον αμεσότερο ιστορικό χωροχρόνο μέσα στον οποίο ζουν, ωστόσο συνήθως έχουν την τάση να αποδεικνύουν ότι αυτά που πιστεύουν αποτελούν δεσμευτική και αναγκαστική απόρροια κάποιας 'αλήθειας', της 'λογικής' ή της 'επιστήμης'. Για να αναφέρω ένα παράδειγμα, στη

βάση αυτή ο καθηγητής Μέρμηγκας (1928) προσπάθησε να 'αποδείξει επιστημονικά' σε διάλεξή του στην Ιατρική Εταιρεία Αθηνών το 1927 ότι οι γυναίκες έχουν στο πέρασμα των αιώνων εντελώς αμβλύνει την ικανότητα να γίνονται επιστήμονες! Ακόμη και στο πρόσφατο παρελθόν π.χ., περίπου μέχρι τη δεκαετία του 1950, που οι ρόλοι των δυο φύλων ήσαν ακόμη αρκετά διαφορετικοί, δεν αναγνωρίζονταν 'διανοούμενες γυναίκες', συνήθως με 'την ευλογία' και της επιστήμης. Αξίζει να σχολιάσουμε ότι η μη αναγνώριση διανοουμένων γυναικών θεωρείτο το 1927 ως ένα, αυτονόητο, ανάξιο σχολιασμού από τον Julien Benda (1927), συγγραφέα της *Προδοσίας των Διανοουμένων*.

Αν δεν απομονώσουμε το ερώτημα που αφορά την ουσιαστική και πολιτική αξιολόγηση της δραστηριοποίησης των διανοουμένων, μεταφέροντάς το σε ένα άλλο επίπεδο, τότε στην έρευνά μας για την έννοια αυτή θα προβάλλουμε και θα προωθούμε αναπόφευκτα μόνο υποκειμενικές απόψεις, προσδίδοντας σ' αυτές μιαν επιστημονική επίφαση ή επικάλυψη και αποσιωπώντας ή δαιμονοποιώντας κάθε άλλη διαφορετική άποψη. Μόνο όταν έχουμε ως αφετηρία την περιορισμένη εμβέλεια της επιστήμης στην αξιολόγηση των διαφόρων ιδανικών, μπορούμε να δούμε με κοινωνικοπολιτικά κριτήρια και επιχειρήματα το συγκεκριμένο ποιοτικό περιεχόμενο των διαφορετικών νοηματοδοτικών προτάσεων και ιδανικών για τα οποία στρατεύονται οι διανοούμενοι (Κατσούλης 1993: 42 επ., με επιτομή της περαιτέρω επιστημονικής συζήτησης στο θέμα αυτό).

Στη βάση αυτή, φαίνεται ότι ανάλογα με τα κριτήρια με τα οποία ορίζουν οι διανοούμενοι το 'συμβολικό κεφάλαιο', την 'αλήθεια' ή την 'ιδέα του αγαθού', τείνουν αντίστοιχα να προσεγγίζουν καίρια κοινωνικοπολιτικά θέματα και, σε τελευταία ανάλυση, το ερώτημα 'περί του πρακτέου'. Μπορούμε να πούμε από τη σκοπιά της παρούσας μελέτης ότι: Όσο λιγότερο υπαγορεύονται τα κριτήρια αυτά από κατεστημένους μηχανισμούς, τόσο πιο ανοιχτά είναι στο 'καινούργιο' και τόσο περισσότερο μπορεί να λειτουργούν ορθολογικά και εκλογικευτικά, περιορίζοντας την ισχύ μεταφυσικών ή άλλων μύθων, όταν δεν τους αντιστρατεύονται εμφανώς.

Οι διαφοροποιήσεις που ήδη αναδύθηκαν είναι ενδεικτικές του γεγονότος ότι η έννοια του διανοούμενου είναι πολύσημη. Προσεγγίζεται πάντα σε σχέση με το εκάστοτε χωροχρονικό στίγμα, δηλαδή στο πλαίσιο ενός ευρύτερου πολιτισμού -π.χ. ευρωπαϊκού ή δυτικού versus ασιατικού ή ανατολικού- αλλά και με τους όρους της κοινωνικοπολιτικής ιστορίας και ανάπτυξης μιας συγκεκριμένης χώρας. Στην Αλγερία π.χ., κάτω από τις επιρροές αλλά και

τις αντιδράσεις κατά της αποικιοκρατίας, υπάρχουν γαλλόφωνοι και αραβόφωνοι διανοούμενοι, που έχουν αντίστοιχα είτε περισσότερο γαλλικά-ευρωπαϊκά είτε αντίθετα αραβικά-ισλαμικά πρότυπα προσανατολισμού και επιτυχίας (Addi 1997). Ακόμη και σε ευρωπαϊκές χώρες με κυρίαρχη κατευθυντήρια πυξίδα τις οικουμενικές αξίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα υπάρχουν κατεστημένοι φορείς και μηχανισμοί που, καλλιεργώντας θεοκρατικά και παρτικουλαριστικά πρότυπα, στρέφονται κατά του Διαφωτισμού και της εκκοσμίκευσης, εμφανίζοντας συχνά εθνοφυλετικές και σοβινιστικές προεκτάσεις. Ο αντινεωτεरिकός αυτός προσανατολισμός δεν περιορίζεται σε περιφερειακές ευρωπαϊκές χώρες. Αναπτύχθηκε στην πιο βίαιη εκδοχή του στο κέντρο της Ευρώπης, τη Γερμανία, όπου ο εθνοφυλετικός γερμανικός παρτικουλαρισμός και αντίστοιχα η περιχαράκωση και η αντίθεση στα αγγλικά και γαλλικά δυτικά πρότυπα της φιλελεύθερης διανόησης και του Διαφωτισμού πήρε τις πιο ακραίες διαστάσεις πριν και μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, με αποκορύφωμα και τραγική κατάληξη το ναζιστικό κίνημα (Ringer 1987: 79).

Μετά τις διευκρινίσεις που διατυπώθηκαν όσον αφορά την έννοια του διανοούμενου, μπορούμε σε ένα επόμενο βήμα να εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά στοιχεία του δυτικού διανοούμενου και τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκαν. Τα χαρακτηριστικά θα τα αναζητήσουμε μόνο στο ρόλο των διανοουμένων και όχι στις κοσμοθεωρήσεις και τις πεποιθήσεις τους.

Δυτικοί διανοούμενοι: Το δίλημμα του ρόλου τους

Σύμφωνα με τον Charle (1996: 56), οι ευρωπαίοι διανοούμενοι του 19ου αιώνα αιωρούνται ανάμεσα σε δυο ρόλους: Αφενός τείνουν προς μια επιθετική δραστηριοποίηση ώστε να συμμετέχουν αυτοδύναμα στα μεγάλα κοινωνικά ζητήματα της εποχής τους, προβάλλοντας και προωθώντας το πεισθέν τους. Αφετέρου επιδιώκουν να είναι ασφαλισμένοι μέσα στους κατεστημένους φορείς της κυρίαρχης καθημερινότητας στο ρόλο κάποιας μορφής εξαρτημένου λειτουργού (Funktionär), γεγονός που έχει ως αντίτιμο την άμβλυνση του κριτικού τους ρόλου. Το δίλημμα αυτό των διανοουμένων ανάμεσα στους ανοιχτούς ρόλους του νεωτεरिकού υποκειμένου και στους προδιαγεγραμμένους ρόλους του γραφειοκρατικού λειτουργού ή 'μισθοφόρου' χαρακτηρίζει, με μικρότερη ή μεγαλύτερη ένταση, το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας των διανοουμένων στην Ευρώπη, παρά το ότι μπορεί να είναι

πολύ πιο ήπιο σε ορισμένες εποχές, όπως π.χ. η σημερινή. Ας δούμε, πώς διαμορφώθηκε και αντίστοιχα πώς απαντήθηκε το δίλημμα αυτό σε ορισμένα χαρακτηριστικά στάδια της ευρωπαϊκής ιστορίας που είχαν καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση της κατηγορίας του δυτικού διανοούμενου.

Απαρχές του σχετικά ελεύθερου διανοούμενου στην αρχαία Αθήνα

Η 'χαρταυγή' του σχετικά ελεύθερου διανοούμενου βρίσκεται στην αρχαία Ελλάδα αφού, όχι μόνο οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες (Κούτρας 2000), αλλά και η λογοτεχνία στην ιστορία της Ευρώπης βασίζονται στα αρχαία ελληνικά πρότυπα (Highet 1988). Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης δεν μπορούμε βέβαια να ασχοληθούμε με τις διαφορετικές κατηγορίες διανοούμενων στην αρχαιότητα. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι γιατί άρχισε να αναπτύσσεται στην αρχαία Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Αθήνα ο τύπος του σχετικά ελεύθερου διανοούμενου. Από μια πλειάδα επιμέρους υποθέσεων και απαντήσεων στο ερώτημα αυτό επιλέγουμε να εξάrouμε τις παρακάτω:

-Οι αρχαίοι Έλληνες αναγνώριζαν ως διανοούμενους ποιητές, σοφούς, συγγραφείς, ρήτορες, γιατρούς, δασκάλους. Όλοι αυτοί, παρά τις επιμέρους διαφορές, είχαν ένα κοινό σημείο αναφοράς: Διαθέτοντας μιαν 'ελευθέρια παιδείαν' ανήκαν κατά κανόνα στις εύπορες τάξεις. Οι ελεύθεροι πολίτες που φοιτούσαν στις διάφορες Σχολές είχαν 'σχολή', όντας αρκετά απαλλαγμένοι από βιοποριστικές 'ασχολίες'.

-Ένα δεύτερο κοινό γνώρισμα στις διαφορετικές αυτές κατηγορίες λογίων είναι ότι δεν ήσαν ιερείς ή, ακριβέστερα, δεν ανήκαν σε ένα ιερατείο που είχε τη μορφή μιας κυρίαρχης κλάσης. Αντίστοιχα, δεν είχαν ιερά βιβλία και δόγματα και ακόλουθα ήσαν ανοιχτοί σε νέες ιδέες (Καστοριάδης 1990: 4), ακόμη και όταν ήσαν εξαρτημένοι από την εύνοια και την υλική υποστήριξη των Ηγεμόνων ή των Τυράννων.

-Ένα τρίτο χαρακτηριστικό που πρέπει να εξάrouμε είναι, ότι οι διανοούμενοι στην αρχαία Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Αθήνα αναπτύχθηκαν χέρι-χέρι με την χρηματιστική οικονομία της αγοράς και τον αντίστοιχο κοινωνικό καταμερισμό εργασίας. Στα πλαίσια της δυναμικής αυτής δημιουργούνται νέες ανάγκες, οι λόγιοι αρχίζουν να ανεξαρτητοποιούνται από τους ηγεμόνες ή τους χορηγούς. Έχουν δικούς τους μαθητές ή/και διδάσκουν σε Σχολές (Χιωτάκης 1999α). Το κοινό τους δεν περιορίζεται στους μαθητές τους: σ' αυτό συγκαταλέγεται ο κόσμος που πάει στα θέατρα, που συμμετέχει στα Δικαστήρια και την Εκκλησία του Δήμου, όπου ακούει τις αγορεύσεις των ρητόρων, και συγχρόνως, με την ιδιότητα του πελάτη αναθέτει σ' αυτούς

τη συγγραφή λόγων, κυρίως δικανικών, για δικούς του σκοπούς. Έτσι αρχίζει να δημιουργείται ένας αναστοχαστικός και ορθολογικός λόγος που επικεντρώνεται όλο και περισσότερο στον άνθρωπο και τις ανάγκες του, με απώτερο στόχο μια λυσιτελέστερη, βελτιωμένη ζωή στα δεδομένα πλαίσια της πόλης. Με την έλλογη αυτή προσέγγιση αρχίζουν να αμφισβητούνται κυρίαρχες προκαταλήψεις και στερεότυπα, όπως π.χ. το μέχρι τότε αυτονόητο της δουλείας. Νομοθέτες και φιλόσοφοι προσπαθούν να βρουν την ιδανική πολιτεία για τον άνθρωπο, πράγμα που δεν σημαίνει ότι μεταρσιώνονται πλήρως από τα συγκεκριμένα δεδομένα της πόλης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η στάση του Αριστοτέλη που κατατάσσει την πολιτική και την ηθική στην πρακτική φιλοσοφία. Όμως, η ορθολογική εκλογίκευση και νομιμοποίηση της κυρίαρχης τάξης πραγμάτων οδηγούσε έμμεσα στην - με μέτροκριτική προσέγγιση της κυρίαρχης τάξης πραγμάτων ή ακόμη και την αμφισβήτησή της σε ορισμένα σημεία, γεγονός που αντανακλάται π.χ. στη δημιουργία και καθιέρωση του όρου 'πολιτική' (Meier 1995). Ο όρος αυτός σηματοδοτεί τη μεγαλύτερη επανάσταση. Για πρώτη φορά τα κοινωνικά δρώμενα στην πόλη άρχισαν να προσεγγίζονται σε σχέση με τις μορφές οργάνωσης και τη δυναμική των συμφερόντων και ενδιαφερόντων των ίδιων των πολιτών και όχι ως η θέληση ανεξιχνιάστων φυσικών (όπως το γένος ή η καταγωγή) ή μεταφυσικών δυνάμεων, ενώπιον των οποίων ο άνθρωπος είναι τελείως αδύναμος και ανίσχυρος (βλ. π.χ. *Πολιτικά* του Αριστοτέλη).

Με την ανάπτυξη των σχετικά ελεύθερων διανοουμένων στην αρχαία Αθήνα, η κυρίαρχη τάξη πραγμάτων της πόλης άρχισε να προσεγγίζεται και να νομιμοποιείται με συγκεκριμένες, εγκόσμιες αρχές και αντίστοιχα με εκλογικευμένα-θεωρητικά επιχειρήματα. Οι διανοούμενοι, χωρίς να αποτελούν θεοκρατικό ιερατείο, ήσαν αρκετά αποκομμένοι από τη μάζα των εργαζόμενων πολιτών οι οποίοι δεν διέθεταν την κατάλληλη μόρφωση ('ελευθέριον παιδείαν') Υπήρχαν προκαταλήψεις εναντίον των διανοουμένων, όπως βλέπουμε ιδιαίτερα στις τραγωδίες του Αριστοφάνη.

Ο εκκλησιαστικός διανοούμενος-λειτουργός (Funktionär)

Οι ορθολογικές τάσεις των κλασικών χρόνων αναπαράγονταν στα ελληνιστικά χρόνια και στη Ρώμη, για να γνωρίσουν μια κρίση στον χριστιανικό πλέον κόσμο της Ανατολής και της Δύσης· κρίση που ωστόσο άρχισε να ξεπερνιέται, τουλάχιστον κατά ένα μέρος, από τις ανάγκες της ίδιας της εκκλησίας, ως επίσημης πλέον θρησκείας. Το πρωταρχικό κήρυγμα του Ιησού, όπως καταγράφηκε στην Καινή Διαθήκη, αποτελούσε σύμφωνα με τον

Weber (1972: 379) τη διδασκαλία ενός 'μη διανοούμενου που απευθύνεται σε μη διανοουμένους και πτωχούς τω πνεύματι'. Μ' αυτή την έννοια στρεφόταν τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή εναντίον της σοφίας των ελλήνων και των ραβίνων (ό.π.). Ωστόσο μετά τις πρώτες ενθουσιαστικές εξάρσεις, οι χριστιανικές εκκλησίες που δημιουργήθηκαν μέσα σε κοσμικές συνθήκες, ήσαν αναγκασμένες -για λόγους απολογητικούς και αμυντικούς- να διαφοροποιηθούν και να πολεμήσουν την κοσμική 'ελληνική σοφία' και τις λεγόμενες αιρέσεις με διανοητικά, δηλαδή 'ελληνικά' ή τουλάχιστον ελληνοπρεπή 'όπλα' και επιχειρήματα. Η κοσμική γνώση και διάνοηση άρχισε λοιπόν να γίνεται απαραίτητη, χωρίς όμως να αυτονομείται, αλλά μετατρέπόμενη σε 'θεραπεινίδα' της θεολογίας. Οι ανάγκες για την υιοθέτηση και αφομοίωση πολλών στοιχείων από την κοσμική σοφία και το διανοουμενισμό αυξήθηκαν ιδιαίτερα με την επιβολή του Χριστιανισμού ως επίσημης Εκκλησίας του Ρωμαϊκού Κράτους. Σύμφωνα με τον Weber, για να μονοπωλεί το ιερατείο τα 'σωτηριολογικά αγαθά' και -μέσω αυτών- τα αντίστοιχα προνόμια, άρχισε να περιχαράκωνε τις αρμοδιότητές του, τόσο προς την κοσμική εξουσία, όσο και προς τη μάζα των πιστών. Προς το σκοπό αυτό ανέπτυξε και συστηματοποίησε με ορθολογικό τρόπο και με τα εφόδια της ελληνικής σκέψης την αρχικά 'αντιδιανοουμενίστικη' ρευστή διδασκαλία του Ιησού που ήταν βασισμένη σε μια ιδιότυπη προφορικότητα, μεταμορφωμένη σε γραπτό λόγο. Με τον τρόπο αυτό κατέστησε την εκκλησιαστική ιεραρχία ως αποκλειστικό και μοναδικό διαχειριστή, ερμηνευτή και φύλακα των ιερών δογμάτων. Όπως διαπιστώνει ο Weber, τα θρησκευτικά ιερατεία μετατρέπουν πάντοτε την πρωταρχική θρησκευτικότητα σε 'θρησκεία των Γραφών' (Buchreligion). Με την ανύψωση και περιχαράκωση του ιερατείου στους μοναδικούς γνώστες και μύστες των 'Ιερών Γραφών', η μάζα των πιστών υποβαθμίστηκε σε αμαθείς λαϊκούς, αφού εκτός της θείας χάρης δεν διέθετε επιπλέον τις ειδικές γνώσεις και τη χαρισματική παιδεία του ιερατείου. Η διαδεδομένη αντίληψη των λαϊκών, ότι ο ιερέας είναι σε θέση να πιστεύει και να κατανοεί σε μεγαλύτερο βαθμό από τους ίδιους, τους αγράμματους και μη ειδικούς, δείχνει τον τρόπο με τον οποίο νομιμοποιείται η δύναμη των διαφόρων ιερατείων μέσω της επιλεκτικής και χαρισματικής εκπαίδευσης που μονοπωλούν (Weber 1972: 343). Οι λόγιοι εκκλησιαστικοί λειτουργοί της Ανατολικής Αυτοκρατορίας όπως και της Δυτικής, όσο κι αν βασιζόνταν στην πλούσια αρχαιοελληνική και λατινική παράδοση, όσο κι αν δίδαξαν ως δάσκαλοι στις Σχολές της Ρώμης, της Κωνσταντινούπολης και άλλων πόλεων και ακόμη παρά την προσφορά τους στη διάσωση (και μέσω του ρόλου τους ως αντι-

γραφών) και τη διατήρηση της λόγιας παράδοσης, ωστόσο ήσαν αφομοιωμένοι στο πλαίσιο της 'οικονομίας του οίκου' και μιας θεοκρατικής τάξης πραγμάτων. Έτσι δεν μπόρεσαν να υπερβούν το ρόλο του 'εκκλησιαστικού λειτουργού' και να αποκτήσουν δικό τους, σχετικά αυτόνομο ρόλο.

Ανερχόμενη αστική κοινωνία και άνοδος των σχετικά ελεύθερων διανοουμένων στη Δύση

Στροφή προς τις σπουδές και 'διανοούμενοι της πόλης'

Όπως είδαμε, αυτοί που κατά την περίοδο της κυριαρχίας της 'οικονομίας του οίκου' και της φεουδαρχίας μονοπωλούσαν

‘τη θρησκευτική ιδεολογία, δηλαδή τη φιλοσοφία και την επιστήμη της εποχής, με το σχολείο, τη μόρφωση, την ηθική, το δίκαιο, την κοινωνική πρόνοια, την περίθαλψη κ.λπ.’ ήσαν κυρίως ‘εκκλησιαστικοί διανοούμενοι’ (Γκράμσι 1972: 55 επ.),

οι οποίοι ήσαν συγχρόνως οργανικά δεμένοι με την αριστοκρατία της γης. Από τον 11ο και 12ο αιώνα άρχισε να διαμορφώνεται στη Δυτική Ευρώπη αρχικά ένας μεικτός τύπος ‘εκκλησιαστικού λειτουργού’ (clerc) που πλησίαζε συγχρόνως προς την κατηγορία του ελεύθερου επαγγελματία και του ανένταχτου διανοούμενου. Ο μεικτός αυτός τύπος εκκλησιαστικού και ελεύθερου διανοούμενου συμπορευόταν με την ανερχόμενη χρηματιστική οικονομία της αγοράς και την αντίστοιχη ανάπτυξη των καινούργιων πόλεων, των νέων οικονομικών και κοινωνικών κέντρων που αποτελούσαν χώρους του εμπορίου, της βιοτεχνίας και των συντεχνιών. Οι δουλοπάροικοι που κατάφεραν να καταφύγουν στις πόλεις αυτές, ελευθερώνονταν στο διάστημα ενός χρόνου με την πληρωμή κάποιου φόρου. Ήταν γνωστή η έκφραση ‘ο αέρας της πόλης ελευθερώνει’ (Werner 1976). Στα οικονομικά αυτά κέντρα διαμορφώνονται καινούργιες ανάγκες και αντίστοιχα νέα πρότυπα επιτυχίας, που αρχικά συμπληρώνουν και μετέπειτα αρχίζουν να ανταγωνίζονται τα παλιά πρότυπα του γένους και της καταγωγής. Μέσα στις συνθήκες αυτές αναπτύσσονται οι ‘διανοούμενοι της πόλης’ (Stadtintellektuellen), ένα νέο κοινωνικό στρώμα από απασχολούμενους ή επαγγελματίες, το οποίο τείνει να διαφοροποιείται όλο και περισσότερο από τους ‘εκκλησιαστικούς διανοουμένους-λειτουργούς’ που ήσαν αποκλειστικοί φορείς της εκκλησιαστικής ιεραρχίας (Le Goff 1987 και 1993). Η νέα αυτή κατηγορία λογίων ανταποκρίνεται στις ανάγκες που δημιουργούνται από αναγνωστικές, νομικές και

λογιστικές γνώσεις και ικανότητες στο πλαίσιο της χρηματιστικής οικονομίας της αγοράς και συγχρόνως βρίσκεται σε μια σχέση ανατροφοδότησης με τις δικαιοτικές και διοικητικές νόρμες που προωθούνταν ιδιαίτερα από τον ανταγωνισμό των διαφορετικών εξουσιών. Στην προσπάθεια καθενός κέντρου εξουσίας, να κρατήσει και να νομιμοποιήσει τα κεκτημένα, 'η πένα' αποδεικνυόταν ισχυρότερη από το 'ξίφος'.

Με τη δημιουργία της μαζικής στροφής προς τις σπουδές, άρχισε να σχηματίζεται η έννοια της ουμανιστικής εκπαίδευσης, ενώ συγχρόνως οι σπουδαστές συμμετείχαν ενεργά στα διάφορα ρεύματα και κινήματα της διανόησης. Ο αρχικός όρος 'clerc' γνώρισε ένα ποσοτικό άνοιγμα και συγχρόνως μια ποιοτική μεταβολή. Στο εξής αναφέρεται όχι μόνο στους κληρικούς-μοναχούς, αλλά και στους σπουδαστές, τους λογίους, τους επιστημονικά σπουδασμένους. Παράλληλα η λέξη 'λαϊκός' αποκτά μια νέα, συμπληρωματική σημασία που υποδηλώνει τη διαφορά, όχι μόνο έναντι των ιερωμένων και μοναχών, αλλά και έναντι των επιστημονικά σπουδασμένων (Grundmann 1960: 28). Με τη ραγδαία αύξηση των φοιτητών και των 'διανοουμένων της πόλης', οι τελευταίοι, παρά τις πολλαπλές διασυνδέσεις και την εξάρτησή τους από την Εκκλησία, απέκλιναν αναγκαστικά όλο και περισσότερο από τον τύπο του παραδοσιακού 'εκκλησιαστικού λειτουργού' (Funktionär), εκπροσώπου της παλιάς τάξης πραγμάτων. Ο νέος αυτός τύπος διανοουμένων είχε αρχίσει να εξαρτάται οικονομικά από το ακροατήριο (το κοινό) που αγόραζε τις σημειώσεις και άκουγε τα μαθήματα των καθηγητών στα Κέντρα Σπουδών ή/και τις ομιλίες για ευαίσθητα κοινωνικοθηρηκευτικά θέματα στις δημόσιες πλατείες και τους δρόμους. Οι αυξανόμενες οικονομικές και κοινωνικές δυνατότητες των λογίων της πόλης, χάρη στο ανερχόμενο ακροατήριό τους, αποτελούσαν ένα ισχυρό κίνητρο για να επιχειρούν 'διαλεκτικά παιχνίδια' με τα δογματικά θέσφατα της επίσημης εκκλησίας, βέβαια στα όρια του επιτρεπτού και επιβεβαιώνοντάς τα τελικά. Στις συνθήκες αυτές αναπτύχθηκε η 'σχολαστική επιστήμη', η οποία ξεκινούσε με την απλοϊκή υπόθεση ότι τα δόγματα της εκκλησίας είναι αληθινά και αναμένεται απλώς να αποδειχθούν από την επιστήμη.

Σε αντίθεση με την παλιά τάξη πραγμάτων που επικρατούσε ακόμη πλήρως στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, οι διανοούμενοι στις πόλεις της Δύσης, αξιοποιώντας τον ανταγωνισμό των εξουσιών τείνουν να αναδειχτούν σε μια αρκετά αυτοδύναμη κοινωνική τάξη. Αποτελούν τους σπουδασμένους: το Studium που εμφανίζεται με επιτυχία δίπλα στην εκκλησία (Sacerdorium) και τη Μοναρχία (Regnum), (Le Goff 1987:175. Grundmann 1960). Οι νέες

Σχολές που εξελίσσονται σε Πανεπιστήμια διαφέρουν ριζικά από τις παλαιότερες Σχολές που υπήρχαν στη Ρώμη, την Κωνσταντινούπολη, τη Βηρυτό και αλλού. Οι τελευταίες περιστρέφονταν γύρω από ένα μικρό κύκλο λογίων, όντας τελείως εξαρτημένες από την εκκλησία ή/και την κοσμική εξουσία. Όπως διαπιστώνει ο Werner (1976: 48), μόνο στα καινούργια Κέντρα Σπουδών οι καθηγητές αποτελούν τους πρωταγωνιστές ενός καινούργιου στρώματος διανοουμένων της πόλης, όπως π.χ. ο Abelard στο Παρίσι, ο Irnerius στη Μπολόνια και οι μαθητές τους. Διδάσκουν στο πλαίσιο της αυτοδιοικούμενης συντεχνίας με προνόμια και ελευθερίες, άγνωστες στο παρελθόν, στο σκηνικό των νέων πόλεων, όπου αναπτύσσονται πρότυπα αστικής αυτοδιοίκησης. Ενώ η εκκλησία είναι αναγκασμένη για πολλούς λόγους να συναινεί στη δημιουργία και την αυτοδιοίκηση των Κέντρων Σπουδών από τους ίδιους τους καθηγητές τους, ωστόσο μεμονωμένοι εκπρόσωποι της παλιάς τάξης πραγμάτων αρχίζουν να κατηγορούν και να πολεμούν την εμπορευματική και ανεξάρτητη μορφή που έπαιρνε το νέο κοινωνικό στρώμα των διανοουμένων.

Η εμπορευματοποίηση των σπουδών με 'αγοραστές' τους φοιτητές που συνέρεαν από όλη την Ευρώπη στα Κέντρα Σπουδών -τα κατοπινά Πανεπιστήμια- ήταν ο κύριος λόγος για τη διάδοση σημειώσεων και βιβλίων, όπως επίσης για την άρση των πρακτικών λογοκρισίας από την εκκλησία, οι οποίες γίνονταν ακόμη εντός της παλιάς τάξης πραγμάτων. Στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού π.χ. είχε απαγορευτεί από το 1210 η διδασκαλία της *Φυσικής* και της *Μεταφυσικής* του Αριστοτέλη, με ανανέωση της απαγόρευσης το 1215 και το 1228 από τον Πάπα. Ωστόσο το Πανεπιστήμιο της Τουλούζης, με την ίδρυσή του το 1229, για να προσελκύσει φοιτητική πελατεία ανακοινώνει ότι θα διδάσκονται ελεύθερα σ' αυτό όλα τα βιβλία του Αριστοτέλη που είναι απαγορευμένα στο Παρίσι (Le Goff 1987: 118).

Μπροστά στην κατάσταση αυτή, ένας 'εκκλησιαστικός λειτουργός', ο Stephan von Tournai, ηγούμενος στη μονή της St. Genevieve στο Παρίσι καταγγέλλει στον Πάπα το τέλος του 12ου αιώνα τον 'εκφυλισμό της επιστήμης', στρεφόμενος εναντίον της καινούργιας διαλεκτικής μεθόδου και κατηγορώντας τους 'επαγγελματίες διανοούμενους', τους οποίους κατονομάζει 'εμπόρους των λόγων' (*venditores verborum*). Όπως γράφει:

‘Οι σπουδές των αγίων επιστημών έχουν περιέλθει σε σύγχυση, αφού από τη μια οι σπουδαστές επικροτούν μόνο ό,τι φαίνεται καινούργιο, ενώ οι καθηγητές μερμινούν περισσότερο για τη φήμη τους παρά για τη διδασκαλία. Παντού συγγράφουν νέες μικρές περιλήψεις και ενισχυτικά θεολογικά σχόλια, με τα οποία θέλουν να χαϊδεύουν, να δεσμεύουν και να κοροϊδεύουν το ακροατήριό

τους, σαν να μην ήσαν αρκετά τα έργα των Αγίων Πατέρων. Συζητούν δημόσια κατά των αγίων δογμάτων, αναφερόμενοι στην ακατάληπτη θεότητα. Η αδιαίρετος Αγία Τριάδα κατατεμαχίζεται και συρράβεται σε δημόσιους δρόμους, έτσι ώστε να υπάρχουν τόσο πολλές πλάνες, όσοι διδάκτορες, τόσες κακίες όσοι ακροατές, τόσες προσβολές του Θεού όσες πλατείες. Η φιλοσοφία καταγγέλλει ότι τα ενδύματά της καταξεσχίζονται και κομματιάζονται' (Denifle 1885: 745, Σημ. 1).

Όταν η μαζική αύξηση των σπουδαστών οδηγεί σε ανεξέλεγκτο ανταγωνισμό, ιδιαίτερα στις τάξεις των καθηγητών και των γιατρών, τότε αρχίζουν να διαμορφώνονται οι πρωταρχικές δομές του πανεπιστημίου, με κύριο στόχο, να συμβάλουν στην κοινωνική επιλογή και την περιχαράκωση των αντίστοιχων επαγγελματιών από τα πλήθη των φοιτητών, τα οποία ήσαν δυνητικά ανερχόμενοι ανταγωνιστές, και συγχρόνως να κατοχυρώσουν θεσμικά την εξουσία του νέου στρώματος από επαγγελματίες κοσμικούς διανοούμενους έναντι κυρίως της εκκλησίας. Χρησιμοποιώντας την ορολογία του Weber, το πανεπιστήμιο και ο επιλεκτικός χαρακτήρας των σπουδών με τους αντίστοιχους τίτλους που δημιουργούνται *ad hoc* και για πρώτη φορά στην Ευρώπη, αποτελούν μια μορφή εμπέδωσης και κατοχύρωσης του προσωπικού και ρευστού χαρίσματος των διανοουμένων στους κυρίαρχους θεσμούς της 'καθημερινότητας', όπως είχε γίνει περίπου την ίδια εποχή με τις συντεχνίες. Δεν είναι τυχαίο ότι το όνομα *Universitas* μέχρι το 16ο αιώνα είχε την έννοια της συντεχνίας. Η διαφοροποίηση των σπουδών σε εξειδικευμένες κατευθύνσεις (νομική, θεολογία, φιλοσοφία, ιατρική), με σταθερά καθορισμένα έτη, εντός ενός κλειστού κύκλου κανονικών μαθημάτων με αντίστοιχες εξετάσεις και βαθμίδες και με τελικό επιστέγασμα το πτυχίο, διαφοροποιεί το status του απλού και χωρίς επαγγελματικά δικαιώματα σπουδαστή από τον κάτοχο του τελικού πτυχίου. Το τελευταίο τείνει να αντιπροσωπεύει σιγά-σιγά μια μορφή τυπικά κατοχυρωμένου και οριοθετημένου 'θεσμικού χαρίσματος' που μπορεί να ενισχύει και να σταθεροποιεί, ακόμη να συμπληρώνει την υψηλή καταγωγή ή να αντισταθμίζει το ρευστό 'προσωπικό χάρισμα' και την ταπεινή καταγωγή. Χωρίς να εκμηδενίζεται ο ρόλος της κοινωνικής καταγωγής, ο πανεπιστημιακός τίτλος γίνεται σιγά-σιγά βασική προϋπόθεση για να γίνει κανείς δεκτός ως διαχειριστής 'συμβολικού κεφαλαίου' στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής και της κοσμικής εξουσίας, κυρίως όμως στους επαγγελματικούς συλλόγους καθηγητών, γιατρών, δικηγόρων, συμβολαιογράφων, νομικών και άλλων λειτουργών. Στο εξής, ακόμη και η αναγνώριση κάποιου ως διανοούμενου αρχίζει να εξαρτάται όχι μόνο από την ποιότητα της δραστη-

ριοποίησής του και την καταγωγή του, αλλά και από το αν είναι κάτοχος πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και μιας αντίστοιχης θέσης - υπό έναν περιορισμό: Για την αναγνώριση κάποιου ως διανοουμένου, ο τίτλος σπουδών δεν αποκτά ποτέ την τυπική και νομική ισχύ που έχει για την πλήρωση μιας αντίστοιχης θέσης.

Η αναφορά στις βασικές συνθήκες γένεσης του πανεπιστημίου κρίθηκε απαραίτητη, αφού ο θεσμός αυτός αποτελεί τον πιο σημαντικό σταθμό για την ποιότητα, την κοινωνική επιλογή και τη στρατολόγηση των διανοουμένων ως κοινωνικής ομάδας. Στην αρχαία Ελλάδα, η έλλειψη ενός αντίστοιχου πανεπιστημιακού θεσμού δεν φαίνεται να είχε υποχρεωτικά αρνητικές επενέργειες στην αναγνώριση των διανοουμένων, επειδή δεν υπήρχε μια παντοδύναμη θρησκευτική ιεραρχία η οποία θα μπορούσε να μονοπωλεί ασφυκτικά την (ανα)παράγωγή και διαχείριση του 'συμβολικού κεφαλαίου'. Αντίθετα, στην Ευρώπη του 12ου και 13ου αιώνα, με υπαρκτό το μονοπώλιο της εκκλησίας στα θέματα της εκπαίδευσης και των επιστημών, μπορούμε να υποθέσουμε ότι χωρίς τη δημιουργία του πανεπιστημίου και τη σχετική θωράκιση της επιστήμης και της ελευθερίας των ιδεών το νεοσύστατο στρώμα των διανοουμένων θα είχε πιθανότατα απορροφηθεί και αφομοιωθεί πλήρως από το εκκλησιαστικό ιερατείο.

Εξωγενείς παράγοντες κατά της αφομοίωσης των διανοουμένων

Οι διανοούμενοι του Μεσαίωνα (και γενικά τα ανερχόμενα αστικά στρώματα στις καινούργιες πόλεις) δεν είχαν αρχικά πολιτικές επαναστατικές βλέψεις. Δεν φιλοδοξούσαν να καταργήσουν τα προνόμια των ευγενών και της εκκλησίας, ούτε την αυθαιρεσία των τοπικών αρχών. Ήθελαν μάλλον να αποτελέσουν την καινούργια προνομιούχο τάξη ευγενών ή τουλάχιστον να βρουν και οι ίδιοι μια θέση στην εξουσιαστική πυραμίδα. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι νέοι διανοούμενοι έτειναν, ιδιαίτερα από το 14ο αιώνα και μετά, να γίνουν η νέα 'αριστοκρατία του πνεύματος', στη θέση της 'αριστοκρατίας του αίματος και της γης' ή τουλάχιστον δίπλα σ' αυτήν. Στη βάση αυτή διαπιστώνει ο Charle (1993: 38 επ.) ότι οι διανοούμενοι στην Ευρώπη του 19ου αιώνα διατηρούν έναν ελιτίστικο χαρακτήρα. Θέλουν να γίνουν η νέα αριστοκρατία στη θέση της παλιάς, περιφρονώντας τους μη μορφωμένους και το λαό, τον οποίο θεωρούν βάρβαρο.

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, η κινητήριος δύναμη που υπονομεύει την παθητική προσαρμογή των διανοουμένων στις κυρίαρχες εξουσίες και δομές, θα πρέπει να αναζητηθεί σε μεγάλο βαθμό στις εξωγενείς δυνάμεις που

δρουν εκτός του πανεπιστημίου και της κοινωνικής αυτής ομάδας. Οι εξωγενείς αυτές δυνάμεις που αντιτάχθηκαν στην αφομοίωση ή τη μετατροπή των δυτικών διανοουμένων σε 'γραφειοκρατικούς λειτουργούς' που αναπαράγουν το 'αιώνιο χθες', όπως π.χ. οι Μανδρινόι στην Αυτοκρατορική Κίνα, εντοπίζονται πρωταρχικά (και στο πλαίσιο μιας διαλεκτικής ανατροφοδότησης) ιδιαίτερα στις επαναστατικές επιπτώσεις από την ανερχόμενη χρηματιστική οικονομία της αγοράς και τον αντίστοιχο κοινωνικό καταμερισμό εργασίας-εξουσίας. Στην Ευρώπη, παρά τις κυρίαρχες φεουδαλικές και απολυταρχικές πολιτικές σχέσεις, συνέχισαν να αναπτύσσονται οι χρηματιστικοί μηχανισμοί της οικονομίας της αγοράς και ενός αντίστοιχου κοινωνικού καταμερισμού εργασίας- εξουσίας. Οι μηχανισμοί αυτοί κατάφεραν, από την πλευρά τους, να υπονομεύσουν το Παλιό Καθεστώς (Ancien Regime) που ήταν αυθαίρετο και αναποτελεσματικό για τις αναπτυσσόμενες οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες. Με βάση την ανερχόμενη οικονομία, στη Δυτική Ευρώπη δεν κυριάρχησαν μονόπλευρα η θεοκρατία και οι προμοντέρνες φεουδαλικές και απολυταρχικές πολιτικές σχέσεις, αντίθετα συνέχισε να αναπτύσσεται και να κλιμακώνεται ο ανταγωνισμός των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών προτύπων που, όπως είδαμε, είχε ως αφετηρία τον 11ο αιώνα. Ο ανταγωνισμός διαφορετικών προτύπων και ιδεών και αντίστοιχα τα διαφορετικά και μεταξύ τους αλληλοσυγκρουόμενα κοινωνικά ρεύματα ή κινήματα αποτελούν την πιο βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη και τη δραστηριοποίηση των δυτικών διανοουμένων σε μια πλειάδα διαφορετικών κατευθύνσεων.

Και μόνο η απλή σύγκριση των στάσεων και των αναγκών που έχουν π.χ. οι άνθρωποι της υπαίθρου με τις στάσεις των ανθρώπων της πόλης είναι αποκαλυπτική του γεγονότος ότι η εμφάνιση των διανοουμένων άρχισε στα αστικά κέντρα, όπως διαπιστώνει ο Weber. Οι χωρικοί, με το να εξαρτάται η σοδειά τους από απρόβλεπτες φυσικές δυνάμεις είναι αρκετά επιδεκτικοί σε μη ορθολογικές δοξασίες και δεισιδαιμονίες. Αντίθετα οι άνθρωποι των νέων πόλεων, με το να λειτουργούν στο πλαίσιο συγκεκριμένων κανόνων, βασισμένων στον υπολογισμό και την προβλεψιμότητα, τείνουν μάλλον σε μιαν εκκοσμιευμένη και ηθική- ορθολογική προσέγγιση της ζωής, γεγονός που προάγει την κοσμοθέωση των ορθολογικών θρησκειών και των κοσμικών διανοουμένων (Weber 1972: 286, 288). Οι τελευταίοι, όσο κι αν έχουν ελιτίστικες βλέψεις, όσο κι αν έλκονται στο να συμβιβαστούν με τον κόσμο της 'κυρίαρχης καθημερινότητας', έχουν εξίσου ενδιαφέρουσες ευκαιρίες να λειτουργήσουν αυτοδύναμα, αξιοποιώντας τις ποικίλες εκπαιδευτικές, καλ-

λιτεχνικές, τεχνικές, νομικές και άλλες επιστημονικές ανάγκες μιας πολύπτυχης πελατείας. Η δυναμική προώθηση και αντίστοιχα η σχετική ανεξαρτησία των διανοουμένων συντελείται λοιπόν μέσα από τις ποικίλες και συχνά αντίθετες μεταξύ τους ανάγκες της ανερχόμενης οικονομίας της αγοράς, της κρατικής γραφειοκρατίας και ενός συνεχώς διευρυνόμενου κοινού. Δεν είναι τυχαίο που μέσα στις συνθήκες αυτές γίνεται η ανακάλυψη της τυπογραφίας.

Η κοινωνική ιστορία των διανοουμένων προϋποθέτει τη συστηματική διερεύνηση της ζήτησης που δημιουργείται από το πολυσύνθετο κοινό τους και τις υπηρεσίες που επιζητούν τη διανοητική και την εξειδικευμένη ενεργοποίησή τους. Δείκτες της ζήτησης αυτής αποτελούν η διάδοση και καθιέρωση των βιβλίων και των εκδόσεων βιβλίων, του ημερήσιου τύπου και των περιοδικών εκδόσεων και ακόμη η καθιέρωση και θεσμοποίηση των νομικών και οργανωτικών υπηρεσιών, της εκπαίδευσης, των επιστημονικών επαγγελμάτων κ.λπ. Η δυναμική των οικονομικών και κοινωνικών αυτών συμφερόντων υπήρξε και ο καταλύτης εναντίον των διαφόρων μορφών λογοκρισίας και της προώθησης της ελεύθερης έκφρασης και διακίνησης των ιδεών. Στην προεπαναστατική Γαλλία π.χ., μπροστά στον πόλεμο που γινόταν μεταξύ των φιλοσόφων από τη μια μεριά και του ιερατείου και άλλων συντηρητικών δυνάμεων από την άλλη ως προς τα θέματα της λογοκρισίας, η κυβέρνηση έπαιρνε συχνά το μέρος των πρώτων. Εναντίον της λογοκρισίας δεν ήσαν μόνον οι συγγραφείς και γενικά οι διανοούμενοι, αλλά και οι 'πραγματευτάδες' έμποροι βιβλίων (*colporteurs*), οι τυπογράφοι, ένας ολόκληρος κύκλος ανθρώπων που ζούσε από την εκτύπωση, τη διακίνηση και την πώληση των βιβλίων και, σε τελευταία ανάλυση, ένα συνεχώς διευρυνόμενο αναγνωστικό κοινό. Στη συχνά παράνομη διακίνηση βιβλίων, εκείνοι που κινδύνευαν περισσότερο ήσαν οι έμποροι βιβλίων, οι ιδιοκτήτες των χώρων στους οποίους αποθηκεύονταν παράνομα (όταν τυπώνονταν σε άλλη χώρα) και οι 'πραγματευτάδες' ή πλανόδιοι βιβλιοπώλες, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως οι 'κάτ' εξοχήν ήρωες του Διαφωτισμού' (Fetscher 1985: 430). Δεν είναι λοιπόν μόνο οι διανοούμενοι οι μοναδικοί πρωταγωνιστές που εκφράζουν και δραστηριοποιούνται για τα διάφορα κοινωνικά ρεύματα. Μαζί με τους διανοούμενους δραστηριοποιούνται, συνειδητά ή ασύνειδα, οι πλέον ετερογενείς και ετερόκλητες ομάδες που για οικονομικούς-εμπορικούς και επαγγελματικούς λόγους μπορούν να προωθούν ακόμη και αντίθετες προς τις προσδοκίες τους ιδέες.

Μπροστά στις διαφορετικές ευκαιρίες που παρουσιάζονται στο πλαίσιο

της κοινωνικο-οικονομικής δυναμικής, οι δυτικοί διανοούμενοι διαφοροποιούνται ανάλογα με τις ιδέες που επιλέγουν και προωθούν. Ένα μεγάλο μέρος από την ευρύτερη και αρκετά ανομοιογενή αυτή ομάδα ευαισθητοποιείται και εκφράζει τα πρώτα αστικά πρότυπα που τείνουν να δημιουργούνται στις νέες πόλεις και τα οποία σε μια πρώτη φάση δεν φαίνεται να συγκρούονται με τα παλιά. Συγχρόνως, ένα μέρος των διανοουμένων εκφράζει θεωρητικά και συστηματοποιεί τις αρχικά πρωτογενείς και ασαφείς ακόμη ανάγκες για μια πιο ορθολογική και εκκοσμιευμένη κοσμοθεώρηση στις ιδιόμορφες αστικές συνθήκες των πόλεων. Τα προχωρημένα θεωρητικά αιτήματα για το διαχωρισμό του κράτους από τη θρησκεία αναπτύχθηκαν σαφέστερα, έπειτα από τους εμφύλιους θρησκευτικούς πολέμους μεταξύ Προτεσταντών και Καθολικών. Οι θεωρίες του J. Locke και άλλων φιλοσόφων για τον πλήρη διαχωρισμό της θρησκείας (ως ιδιωτικής υπόθεσης) από το κράτος και τα δημόσια πράγματα, θα ήταν αδύνατο να διαμορφωθούν χωρίς πρωτογενή ερεθίσματα και συγκεκριμένα χωρίς τις βιβλικές καταστροφές που σημειώθηκαν στην Ευρώπη από τις μακροχρόνιες θρησκευτικές διαμάχες.

Σε ένα άλλο επίπεδο, οι ίδιες οι αντιθέσεις του παλαιού καθεστώτος στάθηκαν η κύρια αιτία για να διοχετευτεί η δυναμική των αστικών συμφερόντων και αντίστοιχα των θεωρητικών και ιδεολογικών εκφραστών ή προπαγανδιστών της (Εγκυκλοπαιδιστές, Διαφωτιστές) σε επαναστατικές ράγες: δηλαδή εναντίον της φεουδαρχίας και της αυθαιρεσίας του Ancien Regime (Γαλλική Επανάσταση). Αντίστροφα, οι φόβοι των κυρίαρχων στρωμάτων από τη σκιαγραφούμενη απειλή μιας γραφειοκρατικής ισοπέδωσης και εξαφάνισης της υποκειμενικότητας και των αντίστοιχων προνομίων από την προέλαση της νεωτερικότητας προσέφεραν εναύσματα σε διαφορετικές κατηγορίες διανοουμένων για τη διατύπωση μιας ρομαντικής νοσταλγίας προς την υποτιθέμενη αυθεντική και γνήσια κυριαρχική κοινότητα της 'οικονομίας του οίκου', όπου καθένας γνώριζε με ακρίβεια πού ανήκει και ποιος είναι. Από τη σκοπιά αυτή δραστηριοποιούνται συντηρητικοί διανοούμενοι που στρέφονται κατά της νεωτερικότητας. Σε αντιδιαστολή προς τα ρεύματα αυτά, κάτω από τις συντελούμενες οικονομικές, τεχνικές και κοινωνικοπολιτικές αλλαγές, διαμορφώνονται νέες ανάγκες και αντιθέσεις που οδηγούν στη διατύπωση σοσιαλιστικών οραμάτων, φεμινιστικών, εθνικιστικών κ.λπ. από διαφορετικούς τύπους διανοουμένων. Το να επεκταθούμε ειδικότερα στις φάσεις αυτές της ευρωπαϊκής ιστορίας που είχαν γενεσιουργικό ρόλο στη διαμόρφωση του τύπου του δυτικού διανοούμενου, είναι κάτι που ξεπερ-

νά τα όρια της μελέτης αυτής. Η μέθοδος και τα παραδείγματα που χρησιμοποιήσαμε επαρκούν για να φανεί ότι οι επιμέρους κατηγορίες του δυτικού διανοούμενου διαμορφώθηκαν σε μια διαδικασία διαρκούς ανατροφοδότησης με το κοινό τους, στο πλαίσιο της κυρίαρχης οικονομικής και πολιτικής δυναμικής, μέσα από την οποία η επιστήμη και η διάνοηση μετασχηματίστηκαν σε παραγωγικές δυνάμεις.

Από όσα προηγήθηκαν καταλήγουμε στα εξής. Όσο και αν προβάλλονται ή έχουν παγιωθεί στην Ευρώπη τα ατομικά δικαιώματα, ο τύπος του δυτικού διανοούμενου δεν καθορίζεται από το ιδιαίτερο περιεχόμενο της κοσμοθεώρησης που εκπροσωπεί, αλλά αντίθετα από το γεγονός ότι στη Δύση μπορούσαν να υπάρχουν συγχρόνως περισσότερα είδη διανοουμένων με τελείως διαφορετικές πεποιθήσεις. Έχουμε λοιπόν έναν πλουραλισμό των αξιών και αντίστοιχα των θεωρητικών, καλλιτεχνικών και διανοητικών τους εκφραστών. Από τη σκοπιά αυτή δεν μπορούμε να πούμε ότι ο Δυτικός διανοούμενος είναι ο σοσιαλιστής διανοούμενος, ο συντηρητικός, ο κριτικός, ο προοδευτικός, ο φιλελεύθερος, ο ρομαντικός, κ.λπ.: Είναι όλα μαζί. Γι' αυτό και η παρούσα μελέτη δεν επικεντρώνεται σε έναν από αυτούς τους τύπους, αλλά στο γεγονός ότι όλοι αυτοί οι τύποι μπορούν να συνυπάρχουν. Αυτό αποτελεί και το κύριο χαρακτηριστικό της Δύσης (Popper 1995).

Από στοιχεία που εξετάσαμε ως προς την κοινωνική ιστορία των διανοουμένων, σε σχέση με τον κοινωνικό τους ρόλο απορρέουν αβίαστα οι παρακάτω δύο τύποι διανοουμένων, όπως αυτοί έχουν ήδη διαγραφεί από διανοητές όπως οι M. Weber, A. Weber, Mannheim, Bourdieu, Charle, Said: α) Ο τύπος του αφομοιωμένου λειτουργού (Funktionär) και β) ο τύπος του σχετικά ανένταχτου και ελεύθερου διανοούμενου. Ας δούμε ειδικότερα τα βασικά γνωρίσματα των τύπων αυτών.

Τυπολογία του ρόλου των δυτικών διανοουμένων: Ανάμεσα στην αφομοίωση και τη σχετική ελευθερία

Ο τύπος του αφομοιωμένου και γραφειοκράτη λειτουργού

Όπως είδαμε στα ιστορικά παραδείγματα που εξετάσαμε, οι διανοούμενοι που έχουν το ρόλο του γραφειοκράτη λειτουργού ή 'μισθοφόρου' (Bourdieu), είναι αφομοιωμένοι -όχι απλώς ενσωματωμένοι- στις ιεραρχίες ή τις υπηρεσίες στις οποίες ανήκουν. Χρησιμοποιώντας τα σχήματα 'χάρισμα του ιερέα' και 'χάρισμα του προφήτη' από την ανάλυση του Weber διαπιστώ-

νομε ότι: Σε αντίθεση με το πηγαίο και προσωπικό χάρισμα του 'προφήτη', το χάρισμα του 'ιερέα', είναι 'καθημερινό' (alltäglich). Στην καθαρή περίπτωση του τύπου αυτού, το χάρισμα πηγάζει όχι από την προσωπικότητά του αλλά από τη θεσμική και σταθερή θέση του στο πλαίσιο μιας ιεραρχίας, παγιωμένης στον κυρίαρχο κόσμο της καθημερινότητας με τελετουργίες και στερεότυπα.

Οι ρόλοι είναι εδώ παραδοσιακά και θεσμικά προδιαγεγραμμένοι. Ο διανοούμενος που στο ρόλο του ως διαχειριστής 'συμβολικού κεφαλαίου' ανήκει στον τύπο του ιερέα ή αφομοιωμένου λειτουργού, όσο ανοιχτός κι αν θέλει ο ίδιος να είναι μπροστά σε καινούργια ρεύματα και μηνύματα, στην τελική επιλογή του υπερισχύει εκ των πραγμάτων ο ρόλος του κατεστημένου φορέα, τον οποίο εκπροσωπεί και με τον οποίο έχει εξομοιωθεί. Όπως διαπιστώνει με σαφήνεια ο Weber (1972: 268), 'σε αντίθεση με τον προφήτη, ο ιερέας "δωρίζει" λυτρωτικά αγαθά δυνάμει της θέσης του', όχι δυνάμει του προσωπικού χαρίσματός του. Η διαπίστωση αυτή συνήθως ισχύει, χωρίς να αμβλύνεται η ισχύς της από τις περιπτώσεις στις οποίες η θεσμική θέση μπορεί να συνυπάρχει με το προσωπικό χάρισμα.

Από μιαν άλλη, συμπληρωματική σκοπιά, το θέμα φαίνεται ότι είναι ψυχολογικό: Οι αφομοιωμένοι λειτουργοί προετοιμάζονται και κοινωνικοποιούνται, αν όχι πάντοτε από το οικογενειακό τους περιβάλλον, ωστόσο σίγουρα από μια 'θεσμική χαρισματική' εκπαίδευση, για να προσαρμοστούν σε παγιωμένους ή κατεστημένους φορείς της κυρίαρχης καθημερινότητας, όπως π.χ. σε θρησκευτικά ή εκκλησιαστικά ιερατεία, κρατικές ή ιδιωτικές γραφειοκρατίες κ.λπ. Το αποτέλεσμα είναι, τις περισσότερες φορές, να συνδέονται άρρηκτα και πολύπλευρα με το φορέα στον οποίο θα υπηρετήσουν, εξομοιούμενοι μ' αυτόν. Έτσι η εξάρτησή τους από το φορέα στον οποίο 'αφιερώνονται' δεν είναι μόνο οικονομική, αλλά κυρίως κοινωνική και ψυχολογική. Αυθυποβάλλονται ότι ασκούν λειτουργήματα και είναι 'προορισμένοι' (berufen) γι' αυτό. Όσο περισσότερο προνομιούχο είναι το λειτουργήμα αυτό, τόσο περισσότερο καλλιεργούν την ιδέα (έχουν οι ίδιοι την ανάγκη να πιστεύουν) ότι το ασκούν χάριν των άλλων, της πατρίδας κ.λπ. Η αυθυποβολή αυτή διακρίνεται ίσως από μια αμφισημία. Από μια άποψη μπορεί να είναι θετικό, όταν τα δεδομένα προνόμια που απολαμβάνει ο κάτοχος μιας υψηλής κοινωνικής θέσης συνδέονται με ένα χρέος προσφοράς προς τους άλλους και την κοινωνία. Από μια άλλη όμως άποψη, ο διανοούμενος ως φορέας μιας υψηλής θέσης τείνει συνήθως να περιχαρακώνεται σε ένα είδος κλειστής συντεχνίας, βλέποντας την κοινωνία και τις ανάγκες της μάλλον εργαλειικά

και ως μέσον για τους δικούς του συντεχνιακούς στόχους. Η σιδερένια αυτή νομοτέλεια κλιμακώνεται σήμερα ανεξέλεγκτα από τη διασύνδεσή της με την επαγγελματική περιχαράκωση στο πλαίσιο της γενικότερης επαγγελματοποίησης. Παίρνει όμως τις πιο ακραίες διαστάσεις όταν αναπτύσσεται χέρι-χέρι με την παραδοσιακή πίστη ότι ορισμένες συντεχνιακές ιεραρχίες υπάρχουν 'ελέω θεού' για να μονοπωλούν την 'αλήθεια'. Παρεπόμενο παρόμοιων στάσεων είναι να υπονομεύεται κάθε καινούργιο ρεύμα, κάθε σύγχρονος προσανατολισμός, κάθε προσπάθεια προς κοινωνικές αλλαγές και επαναδιατύπωση της 'αλήθειας' (Mannheim 1997: 108). 'Όταν καλλιέργεται η δογματική πίστη ότι όλη η 'αλήθεια' και η εξέλιξη του κόσμου οριοθετούνται και προδιαγράφονται στη συστηματικά ανεπτυγμένη διδασκαλία των εξ αποκαλύψεως θρησκειών, τότε είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να αναθεωρηθούν ξεπερασμένα ιστορικά στερεότυπα αλλοτινών εποχών που αποτελούν κεντρικό πυλώνα για τη θέση που έχουν τα αντίστοιχα ιερατεία.

‘Δεν είναι τυχαίο, ότι με φθίνουσες εξαιρέσεις, κανείς προφήτης δεν έχει προέλθει από το θεσμικά κατοχυρωμένο ιερατείο’ (Weber 1972: 268).

‘Όσο περισσότερο επιβάλλεται σε έναν κοινωνικό σχηματισμό ο τύπος του γραφειοκρατικού και αφομοιωμένου λειτουργού, τόσο περισσότερο έχουμε να κάνουμε με κλειστές κοινωνίες που παγώνουν ή συνθλίβουν κάθε δημιουργική εξέλιξη, τείνοντας να αναπαράγουν το ‘αιώνιο χθες’. Παραδείγματα κοινωνιών στις οποίες οι διανοούμενοι έχουν κυριολεκτικά αφομοιωθεί σε γραφειοκρατικούς λειτουργούς, μπορούμε να δούμε σήμερα σε αυταρχικά θεοκρατικά καθεστώτα (που δεν περιορίζονται στα ισλαμικά), όπως επίσης σε χώρες του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού. Στα καθεστώτα αυτά, οι ανένταχτοι διανοούμενοι είτε είναι ‘φιμωμένοι’ και σε φυλακές είτε αναγκάζονται να ζουν ως εξόριστοι και πολιτικοί πρόσφυγες.

Το παράδειγμα του υπαρκτού σοσιαλισμού κατέδειξε ότι ο τύπος του ‘οργανικού διανοούμενου’, ενάντια στις προσδοκίες του Gramsci, αφομοιώθηκε από τις δυνάμεις της κυρίαρχης καθημερινότητας στον τύπο του γραφειοκρατικού λειτουργού. Ο τύπος του οργανικού διανοούμενου δεν έχει καταφέρει να ευδοκιμήσει ούτε στην καπιταλιστική κοινωνία.

Από τη μέχρι τώρα ανάλυση φαίνεται ότι ο τύπος του αφομοιωμένου λειτουργού δεν αποτελεί –βασικά και παρά τις ιστορικές εκδοχές του από κοινωνία σε κοινωνία– ένα ξεχωριστό δυτικό πρότυπο. Παντού και σε όλες τις περιπτώσεις όπου αφομοιώνονται οι διανοούμενοι στο πλαίσιο της κυρίαρχης καθημερινότητας έχουμε να κάνουμε με τύπους γραφειοκρατών.

Ένα κλασσικό παράδειγμα αποτελούν οι Κομφουκιανοί λόγιοι (Literaten), οι οποίοι αποτελούσαν την κάστα των ανωτάτων υπαλλήλων (Μανδαρίνων) στα χρόνια της ενοποιημένης Κινεζικής Αυτοκρατορίας (Weber 1986).

Ο τύπος του σχετικά ανένταχτου και ελεύθερου διανοούμενου

Μπορούμε να παρουσιάσουμε τον τύπο του σχετικά 'ανένταχτου ή ελεύθερου διανοούμενου' βασιζόμενοι στην ανάλυση του Weber για το προσωπικό και πηγαίο χάρισμα ως τρόπου νομιμοποίησης της εξουσίας. Από τη σκοπιά αυτή, ο σχετικά ανένταχτος διανοούμενος μπορεί να παρομοιαστεί με τον εκτός ιεραρχίας και αξιωμάτων 'προφήτη'. Η έννοια του 'προφήτη' χρησιμοποιείται εδώ σχηματικά, με την έννοια ότι η αναγνώρισή του, το χάρισμά του, είναι 'ausseralltäglich'. Ο ρόλος του βρίσκεται εκτός των σταθερών θέσεων της κατεστημένης ιεραρχίας, είναι ξένος με τα στερεότυπα και τις τελετουργικές συμβατικότητες της 'κυρίαρχης καθημερινότητας' (Weber 1972). Ο 'προφήτης', σε αντίθεση με τον 'ιερέα', δεν έχει μιαν ιεραρχικά οριοθετημένη και σταθερή θέση. Το χάρισμα ή η αναγνώρισή του εξαρτάται και πηγάζει από την προσωπικότητά του, όχι από κάποιο θεσμικό αξίωμα ή από τη θέση του σε ένα κατεστημένο ιερατείο, γι' αυτό και είναι συνυφασμένη με διαρκή δοκιμασία: Σε αντίθεση με τον ιερέα, ο προφήτης για να αναγνωρίζεται πρέπει διαρκώς 'να κάνει θαύματα', σύμφωνα με την κλασική διατύπωση του Weber. Σύμφωνα με θεωρητικούς όπως οι M. Weber, A. Weber, Mannheim, Bourdieu, Charle, Said, ο τύπος αυτός διανοούμενου είναι σχετικά ανένταχτος και ανεξάρτητος, στο βαθμό που δεν αφομοιώνεται από τις συμβατικότητες της κυρίαρχης 'καθημερινότητας'. Από αυτή τη σκοπιά αναφέρονται οι A. Weber και K. Mannheim στη 'μετέωρη διάνοηση' (freischwebende Intelligenz).

Στον τύπο του 'εκτός ιεραρχίας και αξιωμάτων προφήτη', συγκαταλέγονται κυρίως συγγραφείς και καλλιτέχνες που, χωρίς θέσεις και αξιώματα, προσανατολίζονται προς πρότυπα που αποτελούν μορφές υπέρβασης από την κυρίαρχη καθημερινότητα. Χαρακτηριστικό πρότυπο στον τύπο αυτό αποτελούν διανοούμενοι που διώκονται από αυταρχικά καθεστώτα λόγω των πεποιθήσεων και της δραστηριοποίησής τους ή/και της εθνοφυλετικής καταγωγής τους. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα του τύπου αυτού, όπως π.χ. ο Ζολά, ο γερμανοεβραίος συγγραφέας Heinrich Heine ο οποίος ζούσε εξόριστος στη Γαλλία, οι Walter Benjamin και Theodor Adorno, που μπροστά στη ναζιστική επέλαση επέλεξαν τη φυγή και την εξορία, ακόμη στις ημέρες μας ο συγγραφέας των *Σατανικών Στίχων* Salman Rushdie. Ένα χαρακτηρι-

στικό πρότυπο του τύπου αυτού ήταν ο Σαρτρ ο οποίος, αφού διετέλεσε για ένα διάστημα καθηγητής φιλοσοφίας σε Λύκειο, ως στρατευμένος και αναγνωρισμένος συγγραφέας παρέμεινε αντικοφορμιστής και περιθωριακός, αρνούμενος να αφομοιωθεί στο σύστημα και τα στερεότυπα της 'καθημερινότητας'. Ενώ συνεργάστηκε μαζί με το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα κατά του πολέμου στην Αλγερία, ωστόσο δεν δίστασε να έρθει σε ρήξη μ' αυτό, καταδικάζοντας το 1956 τη βίαιη επέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης στην Ουγγαρία. Η άρνησή του να αφομοιωθεί από τις κυρίαρχες δυνάμεις της καθημερινότητας φαίνεται και από το ότι αρνήθηκε να αποδεχθεί το βραβείο Νόμπελ που του χορηγήθηκε.

Σήμερα –τουλάχιστον στην Ευρώπη όπου ισχύουν τα ατομικά δικαιώματα και η επιστήμη αποτελεί παραγωγική δύναμη– οι ανένταχτοι διανοούμενοι δεν διώκονται, ούτε αναγκάζονται να καταφύγουν στο εξωτερικό ως πολιτικοί πρόσφυγες, πληρώνοντας αυτό το τίμημα για τις ιδέες και την στράτευσή τους. Στη σύγχρονη ευρωπαϊκή πραγματικότητα, ο τύπος του σχετικά ανένταχτου διανοούμενου τείνει να είναι μάλλον ενσωματωμένος, όχι όμως υποχρεωτικά αφομοιωμένος στην κυρίαρχη πραγματικότητα. Στη βάση αυτή, ο σχετικά ανένταχτος διανοούμενος τείνει να έχει μια θεσμική θέση, όπως ο 'ιερέας', όμως το ερώτημα είναι αν μπορεί να ασκεί συγχρόνως και το ρόλο του 'προφήτη'. Παρά το ότι δεν υπάρχουν οι περιορισμοί του παρελθόντος, το ερώτημα αυτό δεν απαντάται εύκολα.

Στο πλαίσιο του ισχύοντος (τυπικού) 'πλουραλισμού των ιδεών', οι ανένταχτοι διανοούμενοι μπορεί να έχουν ουσιαστικές προσβάσεις σε ένα, έστω μικρό, κοινό (που συνήθως αποκλίνει από την κυρίαρχη καθημερινότητα της μαζικής κουλτούρας) μέσω του ρόλου τους ως συγγραφέων, καλλιτεχνών, δημοσιογράφων, πανεπιστημιακών, εκπαιδευτικών κ.λπ. Στο σημείο αυτό διευκρινίζω, ανοίγοντας μια παρένθεση, ότι οι διάφορες κατηγορίες λογίων μπορούν να δραστηριοποιούνται ελεύθερα ως διανοούμενοι εκτός του επαγγελματικού τους χώρου, μόνο εφόσον δεν λειτουργούν υπό το περιοριστικό καθεστώς του δημοσίου υπαλλήλου το οποίο ίσχυε π.χ. για τους εκπαιδευτικούς στην Ελλάδα μέχρι και τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης (απαγορεύοντας π.χ. την πολιτικοποίηση). Το καθεστώς αυτό ήταν αμβλυμένο για άλλα επαγγέλματα που εθεωρούντο επιστημονικά και καλλιτεχνικά από πολύ νωρίτερα. Ήδη στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, όπου εξαιτίας του ανταγωνισμού των συστημάτων υπήρχε ένα 'κυνήγι μαγισσών' (όχι μόνο στο ανατολικό, αλλά μέχρι ένα βαθμό και στο δυτικό μπλοκ), διαπίστωνε ο Αρον ότι τόσο οι κινηματογραφικές επιχειρήσεις όσο και τα πανεπιστήμια δεν

υποχρεώνουν τους διανοούμενους τους οποίους απασχολούν να έχουν μια ορθόδοξη στάση εκτός των Studios ή των αιθουσών διδασκαλίας· οι υψηλές θέσεις δεν καταλαμβάνονται πλέον από στρατηγούς, αλλά από ρήτορες, ιδεολόγους, καλλιτέχνες και πνευματικούς ανθρώπους που έχουν ένα συγκροτημένο σύστημα σκέψης, καταφέροντας να πείθουν (Aron 1957: 251).

Βέβαια, η τυπική ελευθερία στη διακίνηση των ιδεών επισκιάζεται σήμερα όλο και περισσότερο, κάτω από τη λαϊκιστική ισοπέδωση της κυρίαρχης μαζικής και χωρίς αρχές αγοραίας κουλτούρας. Είδαμε ότι οι διανοούμενοι κατάφεραν να ανεξαρτητοποιηθούν και να αναδειχθούν μέσω του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας και της οικονομίας της αγοράς. Όταν όμως οι δυνάμεις της αγοράς γίνονται ασύδοτες, χωρίς αρχές και χωρίς μέτρο, τότε λειτουργούν ισοπεδωτικά, ανάγοντας τα πάντα σε ακροαματικότητα, σε πωλήσεις και κέρδος, σε βάρος της ποιότητας. Μέσα στις συνθήκες αυτές, ο τύπος του σχετικά ανένταχτου διανοούμενου, όντας σχετικά ενσωματωμένος όχι όμως αφομοιωμένος στο σύστημα, φαντάζει ως πολύ μακρινό και ουτοπικό πρότυπο. Οι κλασικοί έχουν δίκιο: Ο τύπος του σχετικά ανένταχτου διανοούμενου μπορεί σήμερα να είναι ενσωματωμένος επαγγελματικά και κοινωνικά, μπορεί να μην διώκεται για τις ιδέες του, υπάρχουν όμως 'χίλιοι άλλοι λόγοι' για να νιώθει συχνά 'ξένος' και 'εξόριστος' (σύμφωνα με τον όρο του Said) μέσα στην κυρίαρχη καθημερινή συμβατικότητα της ίδιας της χώρας του, όπως και του 'παγκοσμιοποιημένου πλανητικού χωριού'.

Διαπιστώσεις και ερωτήματα: Etwas mehr intellektuelle Bescheidenheit' (Popper)

Ελπίζω να έγινε κατανοητό ότι δεν μπορούμε να μεγεθύνουμε το ρόλο των διανοούμενων, υποτιμώντας ταυτόχρονα την ουσιαστική συμβολή των κοινωνικών και ταξικών συνθηκών ή των μηχανισμών της κυρίαρχης 'καθημερινότητας'. Οι διανοούμενοι, κινούμενοι μεταξύ ρεαλισμού και ουτοπίας ή μεταξύ των μηχανισμών της κυρίαρχης 'καθημερινότητας' και μιας σχετικής ελευθερίας, είναι δυνατόν να ταυτίζουν τις προσωπικές ιδέες τους ή εκείνες του φορέα στον οποίο ανήκουν με το δημόσιο και το εθνικό συμφέρον ή με την κοινωνία. Ολισθαίνουν άραγε στις περιπτώσεις αυτές στη δογματική και άκαμπτη 'ηθική του φρονήματος' (Weber 1985), κάνοντας μανιχαϊκούς διαχωρισμούς σε απόλυτα 'καλά' ή απόλυτα 'κακά' πρότυπα ή σε 'καλές' και 'κακές' κοινωνικές τάξεις, παραφράζοντας έτσι αναχρονιστικούς μεταφυσικούς διαχωρισμούς μεταξύ 'civitas dei' και 'civitas diaboli'; Ενώ δεν θα επεκταθούμε στο ειδικότερο αυτό ερώτημα, ωστόσο από την ανάλυση που

προηγήθηκε αποκτά επικαιρικότητα η διαπίστωση του Popper (1995: 100, 158, 234) πως όταν οι ιδέες καλλιεργούν μανιχαϊκούς διαχωρισμούς, αναπτύσσονται συνήθως αυταρχικές καταστάσεις και συγκρούσεις με μια δική τους δυναμική, που νομιμοποιούνται στο όνομα πάντοτε κάποιας ουτοπίας. Αντιμετωπίζονται άραγε οι ακραίες αυτές τάσεις, από την πλευρά των διανοουμένων, με τον ισχυρότερο προσανατολισμό τους προς την 'ηθική της ευθύνης', σύμφωνα με τον Weber ή με 'λίγο περισσότερη διανοητική ταπεινοφροσύνη' και αυτοεπίγνωση του ρόλου τους, όπως προτείνει ο Popper; Ο ρόλος των ιδεών και της ουτοπίας ως προς τη νομιμοποίηση των συγκρούσεων και τη χρησιμοποίηση αθέμιτων μέσων αποτελεί ένα σημαντικό ερώτημα που δεν μπορεί να μένει αδιερεύνητο στην προσέγγιση του ρόλου των διανοουμένων.

Από τα θέματα που θίξαμε και τα οποία χρήζουν επίσης ειδικότερης διερεύνησης θα ήθελα να επισημάνω εκείνο της αυξανόμενης γραφειοκρατικοποίησης, που συμπορεύεται με την 'καθημερινοποίηση' και τυποποίηση του προσωπικού χαρίσματος, σύμφωνα με τον Weber. Θα μπορούσε άραγε να σηματοδοτεί η τάση αυτή τη βαθμιαία μεταμόρφωση του τύπου των σχετικών ελεύθερων διανοουμένων σε γραφειοκρατικούς υπαλλήλους και αφομοιωμένους στο σύστημα λειτουργούς. Ποια σχέση έχει άραγε η απάντηση στο ερώτημα αυτό με το συντελούμενο 'συντεχνιακό και γραφειοκρατικό επαγγελματισμό' των θεοκρατικών ή άλλων ιεραρχιών και ακόμη με τη 'χημική ένωση' τους με την κρατική εξουσία, όπως έδειξε π.χ. η πρόσφατη σύγκρουση για το θέμα της αναγραφής του θρησκειώματος στις ταυτότητες;

Τελικά, ελπίζω η ανάγνωση της παρούσας μελέτης να αποτρέπει την ερμηνεία της πορείας των διανοουμένων κατά το σχήμα μιας συνεχούς γραμμικής εξέλιξης, όπου ξεκινώντας από το αρχικό στάδιο της μαγείας φθάνουν, μέσω της θρησκείας και της φιλοσοφίας, στο 'τελικό' στάδιο της επιστημονικής διάνοησης. Η σκέψη ότι οι διανοούμενοι αποτελούν ένα ανώτερο ή ανώτατο στάδιο στην εξέλιξη του ανθρώπινου πνεύματος, από πιο πρωτόγονες και μεταφυσικές μορφές προς περισσότερο ορθολογικές και επιστημονικές, όπως διατυπώθηκε π.χ. στο νόμο των τριών σταδίων από τον Auguste Comte, μπορεί να θεωρηθεί σήμερα μόνο ως ιδεότυπος. Η ανθρώπινη ιστορία δεν φαίνεται να ακολουθεί μια 'σταθερή γραμμική πορεία', στο πλαίσιο της οποίας οι ανορθολογικοί τρόποι σκέψης ή τα μεταφυσικά και θρησκευτικά πρότυπα ξεπερνιούνται για να αντικατασταθούν από ορθολογικά και επιστημονικά. Ούτε ο ρόλος του ιερέα εξαφανίζεται, όσο κι αν διαφοροποιείται και περιορίζεται μεταβιβαζόμενος σε εκπαιδευτικούς, γιατρούς, ψυ-

χολόγους και σε άλλους 'ειδικούς' ή 'οικουμενικούς' διανοούμενους (Foucault 1978), ούτε όμως και οι διανοούμενοι μπορούν να γίνουν οι νέοι εκκοσμικευμένοι 'ιεροφάντες' στη θέση των παλιών, χωρίς ουσιαστική αναίρεση του ρόλου τους. Από τη σκοπιά αυτή μπορούμε να κατανοήσουμε το διαφοροποιημένο και συγκρατημένο τρόπο με τον οποίο ο Weber έβλεπε τους διανοούμενους, παρά το ότι αναγνώριζε τη συμβολή τους στην εκλογίκευση του κόσμου. Ήταν δύσπιστος στον καθοδηγητικό ρόλο πεφωτισμένων πνευματικών πρωτοποριών, γι' αυτό αγωνίστηκε για την καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας, χωρίς να θεωρεί σωστό, ένα ορισμένο επίπεδο εκπαίδευσης να αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση του πολιτικού αυτού δικαιώματος.

Ιδιαίτερα σήμερα, δεν φαίνεται να ισχύει το πλατωνικό αυτονόητο, σύμφωνα με το οποίο, μόνο τότε μπορεί να συμβεί η μεταβολή προς το αγαθό μέσα στην πολιτειακή ζωή, όταν οι φιλόσοφοι πάρουν στα χέρια τους την εξουσία ή οι άρχοντες γίνουν φιλόσοφοι (*Πολιτεία*: 5, 473d). Όσο σημαντικός κι αν είναι ο ρόλος των διανοούμενων, ο δρόμος προς μια δικαιότερη και δημοκρατικότερη κοινωνία δεν μπορεί να είναι θέμα μόνο πεφωτισμένων πνευματικών ηγεσιών.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Addi, L. (1997). 'Algeria and the Dual Image of the Intellectual'. Σε J. Jennings, A. Kemp-Weich, επιμ., σσ. 89-101.
- Aron, R. (1957). *Opium für Intellektuelle oder Die Suche nach Weltanschauung*. Köln-Berlin: Kippenheuer & Witsch.
- Behring, D. (1981). *Die Intellektuellen - Geschichte eines Schimpfwortes*. Baden-Baden: Nomos Paperback.
- Benda, J. [1927]. (1998). *Η Προδοσία των Διανοούμενων*. Αθήνα: Ροές.
- Beyrau, D. (1993). *Intelligenz und Dissens: Die Russischen Bildungsschichten in der Sowjetunion 1917 bis 1985*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bourdieu, P. (1992). *Rede und Antwort*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Bourdieu, P. (1993). *Satz und Gegensatz. Über die Verantwortung der Intellektuellen*. Frankfurt/M: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Charle, Chr. (1997). *Vordenker der Moderne: Die Intellektuellen im 19. Jahrhundert*. Frankfurt/M: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Charle, Chr. (1998). 'Για μια Συγχροτική Ιστορία των Διανοούμενων της Ευρώπης'. *Σύγχρονα Θέματα*, 67.

- Chiotakis, St. (1983). *Berufsständische Struktur der Akademischen Bildung und Bildungsexpansion*. Dissertation. Frankfurt/M.
- Denifle, P. (1885). *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*. Berlin.
- Δημαράς, Α., επιμ., (Α' 1973 / Β' 1974). *Η Μεταρρύθμιση που δεν Έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας) Α' 1821-1894, Β' 1895-1967*. Αθήνα: Εκδοτική Ερμής.
- Elias, N. (1969). *Über den Prozess der Zivilisation*, τ. 1, 2. Bern/München.
- Ellwein, Th. (1992). *Die Deutsche Universität*. Frankfurt/M: Verlag Anton Hain.
- Fetscher, Ir. (1985). 'Politisches Denken im Frankreich des 18. Jahrhunderts'. Σε *Politisches Handbuch der Politischen Ideen*. Fetscher, I./Münkler, H., εκδ., München-Zürich: Piper.
- Foucault, M. (1978). *Dispositive der Macht: Über Sexualität, Wissen und Wahrheit*. Berlin.
- Φραγκουδάκη, Α. (1977). *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι*. Αθήνα: Κέδρος.
- Gouldner, A. (1980). *Die Intelligenz als Neue Klasse. 16 Thesen zur Zukunft der Intellektuellen und der technischen Intelligenz*. Frankfurt/M.
- Gramsci, A. (1967). *Philosophie der Praxis*. Frankfurt/M: S. Fischer Verlag.
- Gramsci, A. (1967). *Philosophie der Praxis. Eine Auswahl* (επιμ.- μετάφρ. Chr. Richers). Fischer Verlag.
- Γκράμσι, Α. (1972). *Οι Διανοούμενοι*, τ. Α'. Αθήνα: Στοχαστής.
- Grundmann, H. (1959). 'Literatus - Illiteratus: Der Wandel einer Bildungsnorm vom Altertum zum Mittelalter'. *Archiv für Kulturgeschichte*, 40, τ. 1.
- Grundmann, H. (1960). *Vom Ursprung der Universität im Mittelalter*. Darmstadt.
- Guthrie, W.K. (1991). *Οι Σοφιστές* (μετάφρ. Δ. Τσεκουράκης). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Habermas, J. (199). *Die Moderne - Ein Unvollendetes Projekt. Philosophisch-politische Aufsätze 1977-1990*. Leipzig: Reclam.
- Highet, G. (1988). *Η Κλασσική Παράδοση. Ελληνικές και Ρωμαϊκές Επιδράσεις στη Λογοτεχνία της Δύσης*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Χιωτάκης, Στ. (1994). *Για μια Κοινωνιολογία των Ελευθέρων Επαγγεμάτων*. Αθήνα: Οδυσσέας.

- Χιωτάκης, Στ. (1999). 'Επικαιρότητα της Αριστοτελικής Έννοιας της Παιδείας: Μια Βεμπεριανή προσέγγιση'. Σε Κούτρας, Δ., επιμ., σσ. 422-445.
- Χιωτάκης, Στ. (1999α). 'Διανοούμενοι: 150 Χρόνια από το Κομμουνιστικό Μανιφέστο και 100 Χρόνια από το «Κατηγορώ» του Ζολά'. Σε Νούτσος, Χ., επιμ., σσ. 123-136.
- Χιωτάκης, Στ. (1999β). 'Πολυπολιτισμικότητα εναντίον της Πολυπολιτισμικότητας; Ανασταλτικοί Παράγοντες της Ανοιχτής Κοινωνίας'. *Επιστήμη και Κοινωνία*, 2-3., σσ. 105-144.
- Jennings J., Kemp-Weich, A., εκδ., (1997). *Intellectuals in Politics. From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*. London and New York: Routledge.
- Kaufmann, G. (1888). *Geschichte der deutschen Universitäten*. 2 τόμοι. Stuttgart.
- Kopl, R. (2000). Von Gefallenen Engeln zur Not der Geistigen Arbeiter. Der Intellektuelle als Kunstfigur moderner Subjektivität. Σε Kreisky, E., εκδ., 109-121.
- Kreisky, E., εκδ., (2000). *Von der Macht der Köpfe: Intellektuelle zwischen Moderne und Spätmoderne*. Wien: WUV Universitätsverlag.
- Καστοριάδης, Κ. (1990). *Οι Ομιλίες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ύψιλον.
- Κατσούλης, Η. (1993). 'Το Αίτημα της Αξιολογικής Ουδετερότητας και οι Δυσκολίες Υλοποίησής του ή Πόσο Μεγάλο Είναι το Τίμημα της Συνειδητής Απόρριψής του'. *Κοινωνικές Επιστήμες σε Αναζήτηση του Πολιτικού*. Ν. Κουτσιαράς επιμ. Αθήνα: Διαβάζω, σσ. 31-74.
- Κούτρας, Δ., επιμ., (1999). *Πολιτική Φιλοσοφία του Αριστοτέλη και οι Επιδράσεις της*. Αθήνα: Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών 'Το Λύκειον'.
- Κούτρας, Δ., επιμ. (2000). *Η κατ' Αριστοτέλη Πολιτική Ισότητα και Δικαιοσύνη και τα Προβλήματα της Σύγχρονης Κοινωνίας*. Αθήνα: Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών 'Το Λύκειον'.
- Lasch, Ch. (1986). 'The Feminist Subject'. *Salmagundi. A Quarterly of the Humanities & Social Sciences*, 70-71.
- Le Goff, J. (1987). *Die Intellektuellen im Mittelalter*. Klett-Cotta Verlag.
- Le Goff, J. (1993). *Ο Πολιτισμός της Μεσαιωνικής Δύσης*. Αθήνα: Βάνιας.
- Λέκκας, Π. (1994). 'Διανοούμενοι και Ιδεολογία'. Σε *Επιστημονική Συνάντηση στη Μνήμη Κ. Θ. Δημαρά*. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, σσ. 201-210.
- Μανχάιμ, Κ. (1997). *Ιδεολογία και Οντοπία*. Αθήνα: Γνώση.
- Μαυρογορδάτος, Γ.-Χατζηιωσήφ, Χ., επιμ., (1988). *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

- Meier, Chr. (1995). *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*. Frankfurt/M: Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft.
- Μέρμηγκας, Κ. (1928). 'Η Επιστημονική Εκπαίδευσις των Γυναικών. Διάλεξις Γενομένη εν τη Ιατρική Εταιρεία κατά την Συνεδρίασιν αυτής της 7ης Ιουλίου'. Σε *Χιωτάκης* 1994, σσ. 325-333.
- Mommsen, W. (1974). *Max Weber: Gesellschaft, Politik und Geschichte*. Frankfurt/M: Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft.
- Νούτσος, Χ., επιμ., (1999). *Το Πανεπιστήμιο στην Κοινωνία που Αναδύεται*. Πανελλήνιο Επιστημονικό συνέδριο. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Pelinka, A. (2000). 'Der Intellektuelle in der Demokratie: Mc G. Bundy, H. Kissinger und das Vietnam-Disaster der USA'. Σε *Kreisky, επιμ.*, σσ. 267-274.
- Pirenne, H. (1976). *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im Mittelalter*. München.
- Popper, K. (1995). *Auf der Suche nach einer Besseren Welt*. München-Zürich: Piper.
- Ringer, F.K. (1987). *Die Gelehrten: Der Niedergang der Deutschen Mandarine 1890-1933*. München: dtv/Klett-Cotta.
- Said, Ed. (1997.) *Διανοούμενοι και Εξουσία*. Αθήνα: Scripta.
- Sartre, J.-P. (1971). *Der Intellektuelle und die Revolution*. Neuwied und Berlin: Luchterhand.
- Σαρτρ, Ζ.-Π. (1994). *Υπέρ Διανοουμένων Συνηγορία*. Αθήνα: Ο Πολίτης.
- Schelsky, H. (1973). *Die Arbeit tun die Anderen. Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Schils, E. (1969). 'Intellectuals'. Σε *International Encyclopedia of Social Sciences* σσ. 399-415.
- Σιμόπουλος, Κ. (1997). *Διανοούμενοι και Καλλιτέχνες. Εντελείς Δούλοι της Εξουσίας*. Αθήνα.
- Weber, M. (1972). *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, M. (1986). *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, τ. 1. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, M. (1988). *Gesammelte Politische Schriften*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, M. (1988) *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie & Sozialpolitik*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, M. (1922/1985). *Wissenschaftslehre*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, M (1993). *Η Πολιτική ως Επάγγελμα* (μετάφρ. Μ. Κυπραίος). Αθήνα: Παπαζήσης.

- Weber, M. (1978). *Kritiken und Antikritiken - Die protestantische Ethik II*. J. Winckelmann, εκδ., Gerd Mohn: Gütersloher Verlagshaus.
- Werner, E. (1976). 'Stadtluft macht frei; Früscholastik und bürgerliche Emanzipation in der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts'. Σε *Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig*. Band 118, Heft 5.